

Г. У. Трафімава, С. А. Трафімаў

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Г. У. Трафімава, С. А. Трафімаў

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Вучэбны дапаможнік для 2 класа
ўстаноў агульной сярэдняй адукцыі
з беларускай мовай навучання

*Дапушчана
Міністэрствам адукцыі
Рэспублікі Беларусь*

АДУКАЦЫЯ ВЫХАВАННЕ

Мінск

«Адукацыя і выхаванне»

2017

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

УДК 502(075.2=161.3)

ББК 20.1я71

Т65

Пераклад з рускай *T. A. Івановай*

Рэцэнзенты: намеснік дэкана па навуковай работе, дацэнт кафедры педагогікі і псіхалогіі пачатковай адукацыі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка», кандыдат педагогічных навук, дацэнт *A. Г. Сарока*; метадычнае аб'яднанне настаўнікаў пачатковых класаў дзяржаўной установы адукацыі «Сярэдняя школа № 131 г. Мінска» (намеснік дырэктара па вучэбнай работе *T. В. Шантур*)

Умоўныя абазначэнні:

- пытанні і заданні
- работа ў парах
- работа ў групах
- доследы і назіранні
- кнігі для дапытлівых
- кніга для чытання

Трафімава, Г. У.

Т65 Чалавек і свет : вучэб. дапам. для 2-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Г. У. Трафімава, С. А. Трафімаў; пер. з рус. Т. А. Івановай. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2017. — 144 с. : іл.

ISBN 978-985-471-962-7.

УДК 502(075.2=161.3)

ББК 20.1я71

ISBN 978-985-471-962-7

© Трафімава Г. У., Трафімаў С. А., 2017

© Іванова Т. А., пераклад на беларускую мову, 2017

© Афармленне. РУП «Выдавецтва

Правообладатель Адукацыя і выхаванне
“Адукацыя і выхаванне”, 2017

Дарагія сябры!

У другім класе вы працягнече знаёмыства з навакольным светам. З вучэбнага дапаможніка даведаецца шмат новага пра прыроду і жыщё чалавека.

Уважліва чытайце тэкст. Звяртайце ўвагу на слова, вылучаныя тлустым шрыфтом і колерам. Разглядайце ілюстрацыі і схемы. Адказвайце на пытанні і выконвайце заданні, праводзьце доследы і назіранні.

Калі вы хочаце даведацца па тэме больш, чытайце кнігу «Человек и мир. Книга для чтения. 2 класс» (аўтары Г. У. Трафімава, С. А. Трафімаў) і кнігі пад значком .

Беражыце вучэбны дапаможнік. Пасля вас ім будуць карыстацца іншыя вучні. Акуратна перагортвайце старонкі, не перагінайце кнігу. Каб хутка знайсці патрэбную тэму, карыстайцеся зместам дапаможніка і закладкамі.

ЗМЕСТ

Прырода вакол нас 6

НЕЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

Паветра і яго ўласцівасці 10
Значэнне і ахова паветра 14
Вада і яе ўласцівасці 17
Значэнне і ахова вады 21
Глеба 26
Значэнне глебы і клопат пра яе 30

ЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

Расліны — частка жывой прыроды 34
Умовы, неабходныя для росту
і развіцця раслін 38
Дзікарослыя дрэвы 42
Дзікарослыя кусты 47
Лекавыя расліны Беларусі 51
Ядавітыя расліны Беларусі 54
Ахова раслін 58
Культурныя расліны Беларусі 62
Дэкаратаўныя расліны 67
Грыбы 71

Разнастайнасць жывёл. Насякомыя	76
Рыбы	80
Земнаводныя	84
Паўзуны	88
Птушкі	92
Звяры	96
Значэнне свойскіх і дзікіх жывёл у жыцці чалавека	101
Небяспечныя сустрэчы з жывёламі	105
Ахова жывёл	110

ЧАЛАВЕК І ЯГО ЗДАРОЎЕ

Клопат пра сваё здароўе	115
Правілы асабістай гігіены	119
Харчаванне і здароўе	124

ЧАЛАВЕК І ГРАМАДСТВА

Сям'я	128
Эканоміка сям'і	132
Правы дзіцяці	136
Правілы паводзін у грамадскіх месцах	140

ПРЫРОДА ВАКОЛ НАС

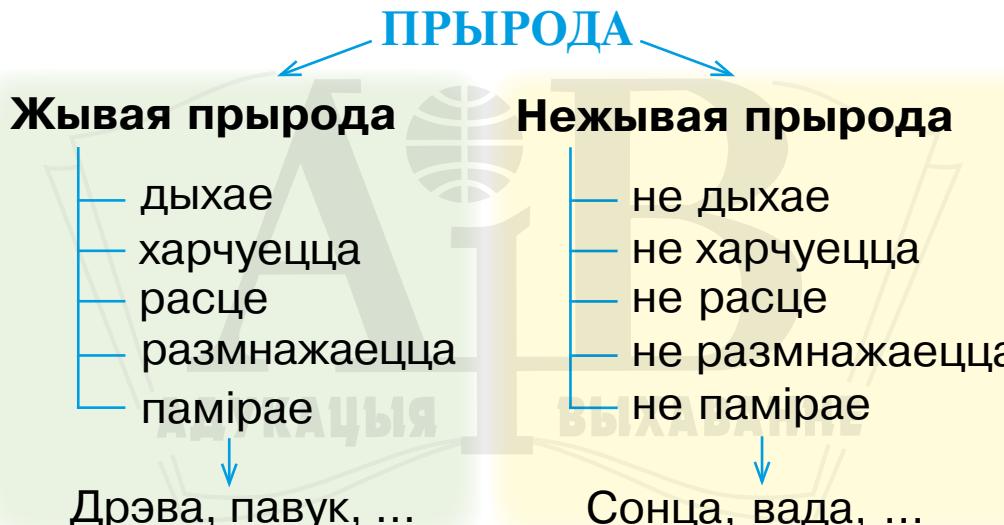

Падумайце, ці ўсё вакол нас можна назваць прыродай. Чаму?

Свет, у якім мы жывём, разнастайны. Не ўсё ў ім можна назваць прыродай. Мэбля, абутак, аўтамабілі, дамы, масты — прадметы працы чалавека. Яны створаны рукамі людзей. **Прырода — гэта тое, што нас акружае і не створана чалавекам.** Сонца, паветра, вада, расліны, жывёлы — усё гэта прырода.

Успомніце, чым адрозніваюцца жывая і нежывая прырода. **Разгледзьце** схему і дапоўніце яе прыкладамі.

Месяц, зоркі, паветра адносяць да нежывой прыроды. Пясок, гліна, каменне, прыродны газ, нафта — таксама нежывая прырода. Расліны, грыбы, жывёл, чалавека адносяць да жывой прыроды. Іх называюць **жывымі істотамі** ці **арганізмамі**. Жывыя арганізмы цесна звязаны паміж сабой.

Разгледзьце ілюстрацыі. **Раскажыце**, як звязаны ў прыродзе расліны і жывёлы.

Жывая і нежывая прырода таксама цесна звязаны паміж сабой. Усе жывыя арганізмы дыхаюць і харчуюцца. Для гэтага ім неабходныя паветра і вада. Расліны не могуць расці без сонечнага святла. Без раслін не могуць выжыць жывёлы і людзі. Усяму жывому патрэбныя сонечнае святло і цяпло. Але і нежывая прырода звязана з жывой. Зялёнае лісце раслін ачышчае

паветра. Нафта і прыродны газ утварыліся з рэштак раслін і жывёл, якія жылі мільёны гадоў таму.

Разгледзьце малюнкі. **Раскажыце**, як жывая і нежывая прырода звязаны паміж сабой. Прыведзіце свае прыклады.

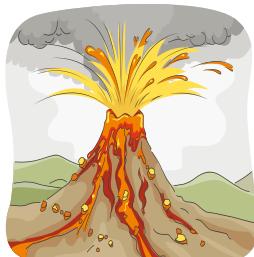
Чалавек з'яўляецца часткай прыроды і без яе не можа існаваць. Ад прыроды ён атрымлівае цяпло, паветра і ваду, неабходныя для жыцця. У прыродзе чалавек здабывае ежу, матэрыялы для адзення, будаўніцтва. Прыйода радуе яго сваёй прыгажосцю і ўмацоўвае здароўе. Напрыклад, прагулкі і гульні на свежым паветры дапамагаюць гарставанню. Пазнанне таямніц прыроды робіць жыццё людзей цікавым. Любоў да прыроды і клопат пра яе вучаць чалавека дабрыні.

Праверце сябе

1. Што адносіцца да прыроды, а што — не? Прывядзіце прыклады.
2. Чым жывая прырода адрозніваецца ад нежывой?
3. Дакажыце, што нежывая і жывая прырода звязаныя паміж сабой.
4. Чаму чалавек не можа існаваць без прыроды?

Пытанні юнымм знаўцам

1. Ці можна дзеяны вулкан аднесці да жывой прыроды?
Чаму?
2. У далёкія часы на планете Зямля не было жыцця. Ці была на ёй прырода?

С. 6—12.

«Тайны Солнца», «Цветочные часы» (серия «Маленький профессор»).

АДУКАЦЫЯ ВЫХАВАННЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

НЕЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

ПАВЕТРА І ЯГО ЎЛАСЦІВАСЦІ

? **Падумайце**, дзе ў прыродзе сустракаецца паветра.

Паветра — гэта частка нежывой прыроды. Яно акружае нас на вуліцы і ў памяшканнях. Калі паветра спакойнае, нерухомае, то адчуць яго прысутнасць цяжка. Але калі паветра пачынае рухацца, мы адразу адчуваем яго дотык.

? **Разгледзьце** ілюстрацыі. **Раскажыце**, як можна выявіць паветра вакол сябе.

Паветра знаходзіцца паўсюль. Усё, што нам здаецца пустым, на самай справе запоўнена паветрам. Яно пранікае ва ўсе шчыліны і трэшчыны. Паветра ёсць у пячорах пад зямлёй, у глебе і ў вадзе.

Разгледзьце малюнкі і **правядзіце доследы**.

Што яны дазволілі вам даказаць?

Падумайце, ці замінае паветра бачыць прадметы ў класе. Дзякуючы якім уласцівасцям паветра так адбываецца?

Паветра празрыстае і бясколернае. Гэта дазваляе адрозніваць колер і форму прадметаў нават удалечыні.

Правядзіце дослед. Станьце ў розных месцах класа. Глыбока ўдыхніце. Што вы адчуулі? Ці пахне чым-небудзь паветра? Ці зменіцца пах у класе, калі настаўнік распыліць асвяжальнік паветра?

Чыстае паветра не мае паху. Але ў памяшканнях і на вуліцы мы адчуваєм розныя пахі. Гэта таму, што з паветрам змешвающа часцінкі пахучых рэчываў.

Паназірайце за правядзеннем доследу (яго праводзіць настаўнік). Якую ўласцівасць паветра дапамог вызначыць дослед?

У шклянцы пад шклянай чашай вада даўжэй застаецца гарачай. Гэта адбываецца таму, што **паветра дрэнна праводзіць цяпло**. Яго слой паміж сценкамі чашы і шклянкі не выпускае цяпло вонкі.

Цяпер вы разумееце, навошта ў вокнах ставяць падвойныя рамы. Разумееце, чаму чалавеку цяплей у шарсцяным ці футровым адзенні. У ім паміж варсінкамі шмат паветра, якое добра захоўвае цяпло нашага цела.

Успомніце, што з'яўляецца галоўнай крыніцай святла і цяпла на Зямлі.

Правільна, гэта Сонца. Калі яно свеціць, паверхня Зямлі награваецца. Гэта адбываецца таму, што промні Сонца свабодна праходзяць праз паветра. **Паветра добра прапускае сонечныя промні.**

Пра іншыя ўласцівасці паветра вы даведа-ецеся ў старэйшых класах.

Праверце сябе

1. Як можна выявіць паветра? Назавіце яго ўласцівасці.
2. Якія ўласцівасці паветра дазваляюць вам: а) бачыць у небе самалёт; б) загараць летам?
3. Чаму паветра ў сталовай, аптэцы, цырульні мае розны пах?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму зімой пад снегам, у якім шмат паветра, раслінам не холадна?
2. Чаму ў мароз верабей сядзіць, распуштыўшы пёры?

C. 14—15.

А. А. Дорохов «Лёгкий... тяжёлый... жидкий».

ЗНАЧЭННЕ І АХОВА ПАВЕТРА

Падумайце, чаму паветра называюць пакрывалам, якое ахоўвае Зямлю.

Тоўсты слой паветра акружает нашу планету. Ён захоўвае на Зямлі цяпло, атрыманае ад Сонца. Днём паветра засцерагае планету ад перагравання, а ноччу — ад пераахаладжэння. Паветра неабходна ўсяму жывому на Зямлі. Птушкам і насекомым яно патрэбна для палётаў. Па паветры распаўсюджваюцца плады і насенне некаторых раслін.

Разгледзьце ілюстрацыі. **Складзіце апавяданне** пра значэнне паветра ў жыцці чалавека. Дапоўніце яго сваімі прыкладамі.

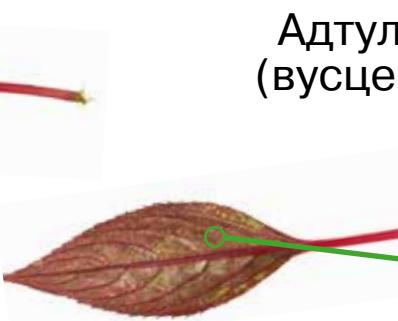
Самае важнае — без паветра не было б жыцця на Зямлі. Яно патрэбна жывёлам і людзям для дыхання. Расліны таксама дыхаюць. Яны гінуць, калі паветра не паступае да іх каранёў і лістоў.

Разгледзьце ліст пакаёвай расліны бальзаміны. **Знайдзіце** адтуліны, праз якія яна дыхае. Што адбудзецца, калі два лісты з ніжняга боку намазаць тоўстым слоем вазеліну? А калі з верхняга боку?

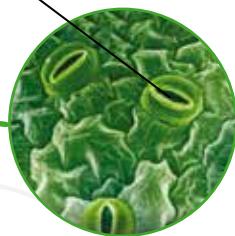

Верхні бок

Ніжні бок

Адтуліна
(вусцейка)

Правядзіце дослед і праверце сваю здагадку.

Паветра складаецца з розных нябачных газаў. Жывыя арганізмы пры дыханні бяруць з паветра кісларод, а выдыхаюць асаблівы газ. Навукоўцы назвалі яго вуглякіслым газам. Для дыхання ён не прыдатны. Жывым арганізмам

для дыхання неабходна чыстае паветра, насычанае кіслародам.

Выхлапныя газы аўтамабілю павялічваюць колькасць вуглякілага газу ў паветры. Дым фабрык і заводаў, пажары забруджаюць паветра шкоднымі рэчывамі, сажай, пылам. Такое паветра шкоднае для прыроды і здароўя людзей.

Падумайце, як захаваць паветра чыстым.

У нашай краіне клапоцяцца пра чысціню паветра. На трубах фабрык і заводаў устанаўліваюць спецыяльныя фільтры, пылаўлоўнікі. Ствараюцца аўтамабілі, якія працуяць на прыродным газе. Яны менш забруджаюць паветра выхлапнымі газамі. Для барацьбы з пылам вуліцы паліваюць вадой. Захоўваць чысціню паветра дапамагаюць і расліны. На іх лісці затрымліваюцца пыл і сажа. А яшчэ расліны ўзбагачаюць паветра кіслародам. Вось чаму важна клапаціцца пра азеляненне вуліц і двароў.

Трэба турбавацца і пра чысціню паветра ў памяшканнях. Іх неабходна рэгулярна праветрываць. Каб у паветры было менш пылу, у памяшканнях робяць вільготную ўборку.

Праверце сябе

1. Якое значэнне мае паветра ў прыродзе і жыцці чалавека?
2. З-за чаго забруджваецца паветра?
3. Як людзі клапоцяцца пра чысціню паветра?

Пытанні юным знаўцам

1. Дзе паветра чысцейшае: у буйных гарадах ці маленькіх мястэчках? Чаму?
2. Чаму трэба высаджваць і берагчы зялёныя расліны?

C. 15—22.

ВАДА І ЯЕ ЎЛАСЦІВАСЦІ

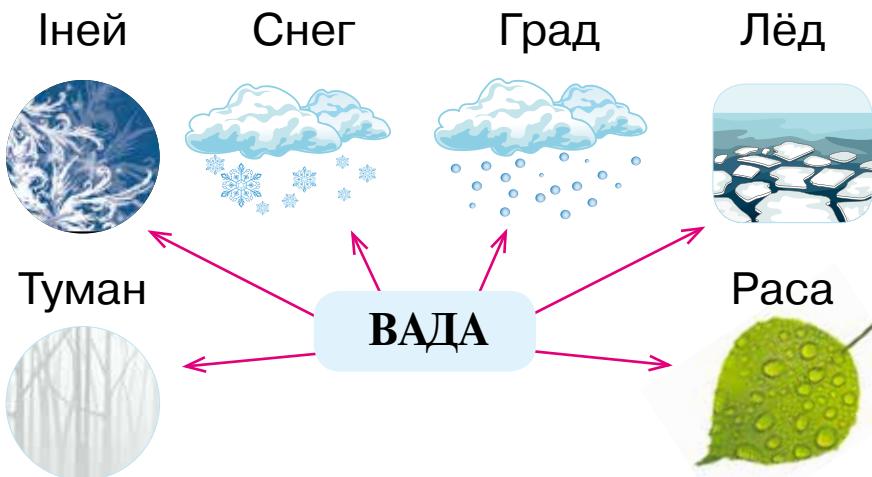

Падумайце, чаму гавораць: «Вада — краса прыроды». Дзе ў прыродзе вам даводзілася любавацца вадой?

Вада — частка нежывой прыроды. Яна цячэ па зямлі ручайкамі і рэкамі. Вада напаўняе акіяны, моры, азёры, балоты. Аблокі і кроплі дажджу — гэта таксама вада.

Разгледзьце малюнкі. Дзе яшчэ ў прыродзе мы сустракаемся з вадой?

Вада заўсёды ўтрымліваецца ў паветры ў выглядзе нябачнай пары. Яна запаўняе падземныя пустоты і расколіны, насычае глебу. Вада ўтрымліваецца і ў жывых арганізмах.

Разгледзьце схему і **назавіце** ўласцівасці вадкай вады.

Разгледзьце малюнкі і **правядзіце доследы** па вывучэнні ўласцівасцей вады. У якой уласцівасці вады дазволіў пераканацца кожны з доследаў?

1

Вада

2

Малако

3

Алей

4

5

Выкажыце здагадку, ці можна растворыць у вадзе крэйду і пясок.

Правядзіце дослед. Размяшайце ў адной шклянцы з вадой чайную лыжку здробненай крэйды. У другой шклянцы — лыжку пяску. Што назіраеце? Пра што гавораць вынікі доследу?

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Вада з'яўляеца **растваральнікам**. Але ў ёй растворанацца не ўсе рэчывы. Напрыклад, крэйда, пясок, алей, гліна адносяца да нерастворальныхных рэчываў.

Веды пра ўласцівасці вады людзі выкарыстоўваюць у побыце. Уласцівасць цякучасці ўжываюць, калі наліваюць ваду ў вазы, кубкі, каструлі. Празрыстасць і бясклернасць вады дазваляюць любавацца прыгажосцю рыбак, якія плаваюць у акварыумах. Адсутнасць у чыстай вады паху і смаку важная для прыгатавання ежы. Калі малююць акварэльнымі фарбамі, карыстаюцца вадой як растворальнікам. Веды пра ўласцівасці вады дапамагаюць нам клапаціцца пра сваю бяспеку. Непрыемны пах, каламутны колер вады перасцерагаюць ад яе выкарыстання.

Праверце сябе

1. Дзе ў прыродзе сустракаеца вада?
2. З якімі ўласцівасцямі вады вы пазнаёміліся?
3. Якія ўласцівасці ў чыстай вады і ў чыстага паветра аднолькавыя?
4. Якія ўласцівасці вады чалавек выкарыстоўвае ў сваім жыцці?

Пытannі юным знаўцам

1. Якія ўласцівасці вады дазваляюць чалавеку мыцца?
2. Чаму плямы ад алею нельга змыць вадой?

С. 24—27.

М. А. Константиновский «Почему вода мокрая?»; «Почему идёт дождь?» (серия «Маленький профессор»).

ЗНАЧЭННЕ І АХОВА ВАДЫ

Падумайце, чаму людзі называюць ваду найвялікшым дарам прыроды.

Без вады жыць на Зямлі немагчыма. Моры, рэкі, азёры насяляюць шматлікія расліны і жывёлы. Але і тыя, хто жыве на сушы, не могуць існаваць без вады.

Разгледзьце малюнкі на с. 22. **Раскажыце**, якія расліны і жывёлы жывуць у вадзе. Для чаго патрэбна вада раслінам і жывёлам — насельнікам сушки?

Ніводны жывы арганізм не абыходзіцца без вады. Яна ўтрымліваецца ва ўсіх частках раслін. Целы жывёл і чалавека больш чым напалову складаюцца з вады. Напрыклад, у арганізме дзіцяці масай 24 кілаграмы — 16 кілаграмаў вады! Вада — неабходная ўмова жыцця. Чалавек без яе можа пражыць толькі некалькі дзён.

Вада ў арганізме чалавека ўвесь час расходуецца. Яна выдзяляецца з потам, мачой, пры дыханні. Таму запас вады ў арганізме трэба кожны дзень папаўняць.

Падумайце, ці любую ваду можна піць.

Вада з прэсных вадаёмаў (ручайкоў, рэк) празрыстая, але для піцця не прыдатная.

У ёй заходзяцца дробныя парушынкі і небяспечныя для здароўя мікрабы.

Піць можна чыстую пітньюю ваду. Бяспечная для здароўя кіпячоная вада і праводная вада, прапушчаная праз фільтр.

 Разгледзьце малюнкі. **Складзіце апавяданне** пра тое, як чалавек выкарыстоўвае ваду. Дапоўніце яго сваімі прыкладамі.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

З кожным годам людзі спажываюць усё больш вады. У побыце, на фабрыках і заводах, у сельскай гаспадарцы — усюды патрэбна чыстая вада. Але вадаёмы часам забруджаюцца шкоднымі адходамі з фабрык і заводаў. Шкодзяць і ўгнаенні, якія трапляюць у рэкі і азёры з палёў. Бітае шкло, пластыкавыя бутэлькі і поліэтыленавыя пакеты таксама забруджаюць ваду.

Каб захаваць вадаёмы чыстымі, на фабрыках і заводах узводзяць ачышчальныя збудаванні. У іх вада ачышчаецца ад шкодных прымесей.

Кожны чалавек павінен клапаціца пра чысціню вады. Нельга пакідаць смецце на берагах, выкідваць яго ў рэкі і азёры. Нельга мыць каля вадаёмаў аўтамабілі і матацыклы. Бензін, машыннае масла забруджаюць ваду.

У побыце расходаваць ваду трэба беражліва. Напрыклад, пры чыстцы зубоў варта набіраць ваду ў шклянку і закрываць кран. Падчас мыцця ўвесь посуд спачатку праціраюць мыльнай губкай. Потым посуд апалосковаюць пад струменем вады.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Чыстая прэсная вада — вялікая каштоў-
насць. Яна патрэбная ўсім жывым арганізмам.
Захаваць запасы чыстай прэснай вады — зна-
чыць выратаваць жыццё на Зямлі.

Праверце сябе

1. Ці могуць жывыя арганізмы пражыць
без вады? Чаму?
2. Як людзі выкарыстоўваюць ваду?
3. Чаму трэба клапаціца пра чысціню
вадаёмаў? Як гэта зрабіць?
4. Як можна эканоміць ваду ўобыце?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму людзі з даўніх часоў імкнуліся
сяліцца каля рэк і азёр?
2. Касмічныя караблі, якія выпраўляюцца
ў пошуках жыцця на іншыя планеты,
шукаюць у першую чаргу ваду. Чаму?

С. 28–32.

Г. В. Трафимова, С. А. Трафимов «Сколько
тайн у дождика»; Н. И. Поречина «Домашняя
экономия».

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ГЛЕБА

Падумайце, дзе вам даводзілася бачыць глебу. Што такое глеба?

Вы ведаецце, што вакол нас знаходзіцца паветра. А што ў нас пад нагамі? У парку, у двары, у лесе, на агародзе мы ходзім па зямной паверхні.

Верхні ўрадлівы слой зямлі, на якім растуць расліны, называюць глебай. Калі гавораць «земля-карміліца», то маюць на ўвазе глебу. **Урадлівасць** — галоўная яе ўласцівасць. Пясчаныя прасторы, камяністая россыпы ў гарах знешне нагадваюць глебу. Але яны не валодаюць урадлівасцю.

Глеба ўрадлівая таму, што ў ёй утрымліваюцца рэчывы, неабходныя для росту і развіцця раслін. Чым іх болей, тым больш урадлівая глеба. Значыць, у ёй лепш растуць расліны і даюць добры ўраджай.

Падумайце, што караням раслін трэба для дыхання. Як даказаць, што гэта ёсць у глебе?

Усяму жывому для дыхання патрэбна паветра. Калі кінуць у ваду камячок глебы, вылучаюцца бурбалкі. Гэта адбываецца таму, што ў глебе ёсць паветра.

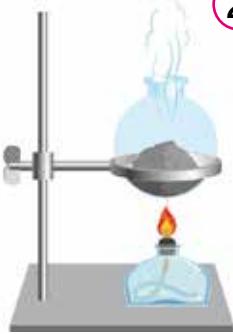
Паназірайце за доследамі (іх праводзіць настаўнік). **Высветліце**, з чаго яшчэ складаецца глеба. **Прачытайце** тэкст і парайтайце са сваімі адказамі.

1

Што вы заўважылі ў першым доследзе? Чаму шкло знізу стала вільготным? Гэта тлумачыцца тым, што ў глебе ёсць вада.

Што заўважылі ў другім доследзе, калі прадоўжылі награваць

2) глебу? Вы ўбачылі дым? Адчулі непрыемны пах? Гэта згараў **перагной**. Ён складаецца з рэшткаў адмерлых раслін і жывёл, якія перагніваюць.

Вы звярнулі ўвагу, што нагрэтая зямля мае шэры колер? Цёмны колер глебе надае перагной. Чым больш перагною, тым цямнейшая глеба, тым больш яна ўрадлівая.

Што вы заўважылі ў трэцім доследзе, калі нагрэтую глебу насыпалі ў ваду і размяшталі? Убачылі пасля адстойвання на дне слой пяску? Заўважылі над ім слой гліны? **Пясок і гліна** — гэта таксама часткі глебы.

Такім чынам, у **склад глебы ўваходзяць паветра, вада, перагной, пясок, гліна**.

Абмяркуйце, ці можна сказаць, што глеба звязвае нежывую і жывую прыроду. Чаму?

У глебе знаходзяцца паветра, вада, пясок, гліна. Усё гэта адносіцца да нежывой прыроды.

Але ў глебе ёсьць яшчэ і перагной. Ён утвараеца з рэшткаў жывых істот. У глебе таксама знаходзяцца карані раслін, чарвякі, насякомыя і іншыя жывёлы.

Так глеба цесна звязвае жывую і нежывую прыроду.

Праверце сябе

1. Што такое глеба?
2. Чаму глебу называюць урадлівым слоем зямлі?
3. З чаго складаецца глеба? Чаму яна мае цёмны колер?
4. Дакажыце, што глеба цесна звязвае жывую і нежывую прыроду.

Пытанні юным знаўцам

1. Ці ўсякую зямлю можна назваць глебай? Чаму?
2. Як вы думаеце, чым адрозніваюцца пясчаная і гліністая глебы?

C. 34—35.

ЗНАЧЭННЕ ГЛЕБЫ І КЛОПАТ ПРА ЯЕ

Выкажыце сваё меркаванне, ці залежыць ад глебы жыщё раслін і жывёл.

Вы ведаецце, што без вады і паветра жывым істотам не пражыць. Глеба ім таксама неабходна. Расліны бяруць з яе ваду з растворанымі карыснымі рэчывамі. Раслінамі харчуюцца зернаедныя птушкі, многія насякомыя, тра-ваедныя звяры (заяц, мыш, лось і іншыя). А траваеднымі жывёламі кормяцца драпежныя (напрыклад, воўк, ліса). Значыць, іх жыщё таксама залежыць ад урадлівасці глебы.

Успомніце і назавіце жывёл, якія харчуюцца раслінамі. Ці можаце вы назваць драпежных жывёл?

Калі б знікла глеба, зніклі б расліны і жывёлы. А значыць, людзі засталіся б без ежы. Без раслін не выжылі б і свойскія жывёлы, ад якіх чалавек атрымлівае малако, мяса, яйкі, мёд.

Глеба — найважнейшае багацце краіны. На ўрадлівых глебах можна вырасціць багаты

ўраджай. Урадлівай ліцаць глебу, якая змяшчае многа перагною, добра ўтрымлівае вільгаць і пра-
пускае паветра.

Разгледзьце малюнак і **раскажыце**, хто жыве ў глебе. Як гэтыя жывёлы павышаюць урадлівасць глебы?

Прачытайце тэкст «па ланцужку» і пароў-
найце са сваімі адказамі.

У верхнім слоі глебы жывуць макрыцы (1),
мнаганожкі — геафіл (2), кіўсяк (3). Яны
ядуць раслінныя рэшткі.

У глебе можна сустрэць жукоў і іншых
насякомых. Жук-магільшчык (4) закопвае
ў зямлю мёртвых дробных жывёл. Жук-
гнаявік (5) зарывае ў норкі гной для сваіх
лічынак.

Усё жыщё пад зямлёй праводзіць крот (6). Невялікае выцягнутае цела дапамагае яму пранікаць у вузкія шчыліны. Моцнымі шырокімі лапамі з вялікімі кіпцюрамі ён лёгка прарывае доўгія хады.

Усе падземныя жыхары нястомна капаюць і перамешваюць глебу. Гэтым яны робяць яе больш прапушчальнай для вады і паветра.

Асабліва вялікая роля дажджавых чарвякоў (7). Па іх незлічоных хадах-лабірынтах да каранёў раслін лёгка пранікаюць вада і паветра. З паверхні ў падземныя норкі чарвякі зацягваюць апалае лісце і травінкі. Гэта павялічвае колькасць перагною ў глебе.

Капаючы хады, дажджавыя чарвякі заглытваюць часцінкі глебы і раслінных рэшткаў. Пралускаючы іх праз сябе, яны робяць глебу больш урадлівай. Пасля гібелі, як і іншыя жывёлы, дажджавыя чарвякі ўзбагачаюць глебу перагноем. Гэта таксама павялічвае яе урадлівасць.

Падумайце, як можна павялічыць урадлівасць глебы.

Каб глеба добра прапускала паветра і затрымлівала ваду, яе перакопваюць і рыхляць. Каб узбагаціць глебу вільгаццю, зімой на палях затрымліваюць снег. Павялічыць урадлівасць глебы таксама дапамагаюць угнаенні. Глебу неабходна абараняць ад забруджванняў. Берагчы яе дапамагаюць пасадкі зялёных раслін. Каранямі яны ўмацоўваюць глебу, засцерагаюць ад размыву вадой і разбурэння вятрамі.

Праверце сябе

1. Якое значэнне мае глеба для раслін, жывёл, чалавека?
2. Якія жывёлы павялічваюць урадлівасць глебы?
3. Як і чаму людзям трэба клапаціца пра глебу?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму на нагрэтай глебе расліны не растуць?
2. Чаму нельга спальваць сухую траву і апалае лісце?

С. 36—42.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

РАСЛІНЫ – ЧАСТКА ЖЫВОЙ ПРЫРОДЫ

Успомніце і **растлумачце**, чаму расліны адносяць да жывых арганізмаў.

Свет раслін вельмі разнастайны. Адны з іх жывуць у вадаёмах, іншыя — на сушы. Усе расліны дыхаюць, жывяцца, растуць, размнажаюцца і паміраюць. Расліны — жывыя арганізмы.

Разгледзьце малюнкі. Назавіце часткі расліны ў тамата. Знайдзіце іх у груши

і парэчак. **Пакажыще** часткі ў жывых ці засушаных раслін, прапанаваных настаўнікам.

? **Падумайце**, чаму тамат, грушу і парэчкі называюць кветкаўымі раслінамі.

Корань, сцябло, ліст, кветка, плод з насенем — часткі кветкаўай расліны. Кветкаўымі называюць расліны, якія цвітуць хоць раз у жыщці. Большасць навакольных раслін — кветкаўыя. Сярод раслін адрозніваюць дрэвы, кусты, травяністыя расліны.

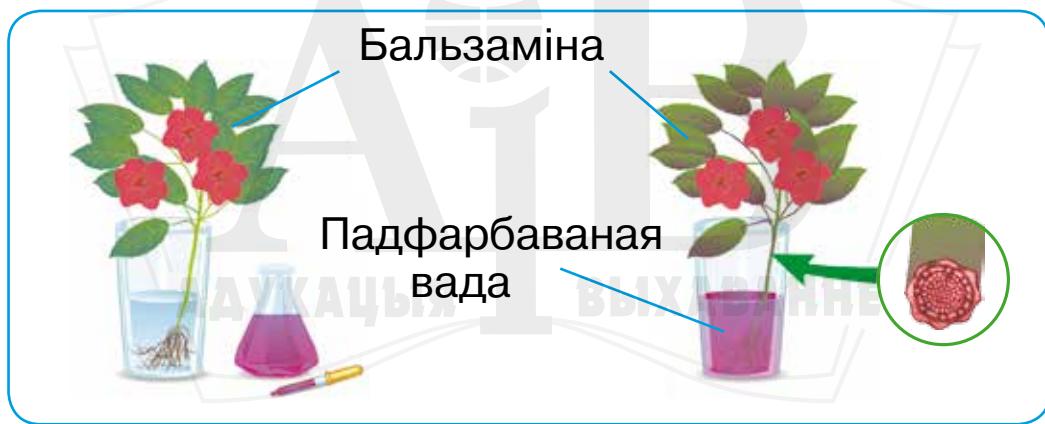
? **Раскажыце**, якія кветкаўыя расліны растуць каля школы. Як сярод іх вы адрозніваеце дрэвы, кусты і травяністыя расліны?

У дрэў ад кораня адыходзіць адно тоўстае адраўнелае сцябло — ствол. **Кусты** маюць некалькі адраўнелых сцёблаў — стволікаў. У **травяністых раслін** сцёблы мяkkія, сакавітыя.

 Падумайце і абмяркуйце, навошта раслінам патрэбныя карані і сцёблы.

Як і ўсім жывым істотам, раслінам трэба жывіцца. Карані ўмацоўваюць расліну ў глебе, здабываюць з яе ваду з растворанымі солямі. Яна па сцябле паступае да лістоў. Сцябло таксама служыць апорай для лістоў і кветак, выносіць іх да святла.

 Правядзіце дослед. Пераканайцеся, што корань расліны ўсмоктвае ваду і яна па сцябле паступае да лістоў.

Выкажыце здагадку, для чаго раслінам патрэбныя лісты, кветкі і плады.

Зялёныя лісты — гэта «кухня» расліны. З вуглякілага газу і вады з дапамогай сонечнага святла яны гатуюць пажыўныя рэчывы. З лістоў па сцябле яны паступаюць да астатніх частак расліны. А яшчэ лісты дапамагаюць расліне дыхаць і выпараць лішнюю вільгаць.

Кветкі маюць вялікае значэнне для размнажэння. З кветак утвараюцца плады з насеннем. З насення вырастаюць новыя расліны.

Расліна — цэласны арганізм. Усе яе часткі звязаны паміж сабой. І ўсе яны выконваюць важную для астатніх працу. Адны і тыя ж часткі ў розных кветковых раслін адрозніваюцца формай і афарбоўкай.

Праверце сябе

1. Якія часткі ёсць у кветковых раслін?
2. Чым адрозніваюцца дрэвы, кусты і травяністая расліны?
3. Чаму корань, ліст, сцябло важныя для жыўлення расліны?
4. Якое значэнне маюць кветкі і плады?

Пытанні юным знаўцам

- Чаму расліны не могуць жыць без сонечнага святла?
- Ці могуць плады і насенне з'явіцца ў расліны да фарміравання кветак?

С. 44—49.

М. Е. Аспиз «Чудо-листья».

УМОВЫ, НЕАБХОДНЫЯ ДЛЯ РОСТУ І РАЗВІЦЦЯ РАСЛІН

Растлумачце, чаму насенне мае вялікае значэнне для кветкавай расліны.

Расліны адносяць да жывой прыроды. Як і іншыя жывыя арганізмы, яны растуць і развіваюцца. Кветкавая расліна вырастает з насення.

Разгледзьце малюнкі. **Раскажыце**, якія ўмовы ствараліся для прастання насення ў чашах 1—4. У якой чашы праз 3—4 дні насенне прарасце?

Цёплае месца

1

Сухое

2

Залітае
вадой

3

Змочанае
вадой

4

Змочанае
вадой

Насенне прарасце толькі ў чашы 3. Яно было змочана вадой, забяспечана паветрам, знаходзілася ў цяпле. У чашы 4 насенне было пазбаўлена цяпла, у чашы 1 — вады. У чашы 2 насенню не хапала паветра, таму яно не прарасло.

Для прарастання насенню неабходныя вада, паветра і цяпло.

У спрыяльных умовах семя спачатку набракае. З яго з'яўляецца карэньчык, а потым — сцяблінка з лісточкамі.

Падумайце, што патрэбна маладой расліне для росту і развіцця.

Маладой расліне для росту і развіцця неабходныя вада, паветра і цяпло. А яшчэ

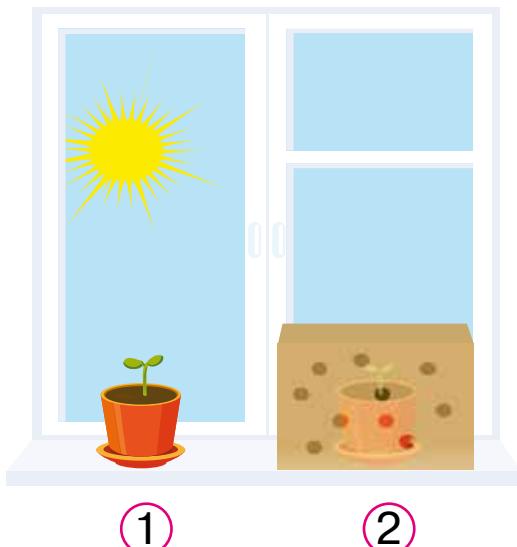
яму патрэбныя глеба і святло. Сонечнае святло неабходна расліне, каб забяспечваць сябе пажыўнымі рэчывамі. Яны ўтвараюцца ў зялёных лістах з вады і вуглякілага газу. Але гэта адбываецца толькі на святле.

Правядзіце дослед. У два вазоны з вільготнай глебай пасадзіце праросткі фасолі. Пастаўце іх на падаконнік у цёплае месца. Адзін прыкрыйце кардоннай скрынкай з маленькімі дзірачкамі ў сценках. Палівайце расліны і назірайце за імі. Якая расліна лепш расце і развіваецца? Растлумачце чаму.

Лепш за ёсё будзе расці праростак у вазоне 1. У яго ёсць усе неабходныя для гэтага ўмовы. Калі даглядаць расліну далей, яна зменіцца.

Праостак ператворыща ў дарослую расліну.
Яна зацвіце, дасць плады з насеннем.

 Разгледзьце на малюнку, як з семя развіваецца расліна. **Складзіце апавяданне** пра змены, якія з ёй адбываюцца.

Праверце сябе

1. Што трэба насенню раслін для прарастання?
2. Як развіваецца расліна з насення?
3. Якія ўмовы неабходныя раслінам для росту і развіцця?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму ў збожжасховішчы засыпаюць на захоўванне толькі сухое насенне?
2. Чаму перад сяўбой насення рыхляць глебу?

ДЗІКАРОСЛЫЯ ДРЭВЫ

Выкажыце сваё меркаванне пра тое, якія расліны называюць дзікарослымі.

У дварах, на вуліцах, у садах растуць розныя расліны. Адны з іх (бэз, ружы, вішні) пасадзілі і вырошчваюць людзі. Гэта **культурныя расліны**. Іншыя расліны (дзьмухавец, крапівú) людзі не саджалі. Іх ніхто не даглядае. Яны растуць і размнажаюцца без дапамогі людзей. Гэта **дзікарослыя расліны**.

Назавіце дзікарослых дрэвы, якія вы сустракалі ў прыродзе.

Сярод дзікарослых дрэў у Беларусі шмат кветкавых. Іх адносяць да **лістовых дрэў**. Але ёсць дрэвы, якія ніколі не цвітуць. У іх не бывае пладоў, а вось насенне ёсць. Яно ўтвараецца ў шышках. У гэтых раслін таксама ёсць карані, сцябло, лісце ігольчатай формы (хвоя). Таму іх называюць **хвойнымі дрэвамі**.

Разгледзьце малюнкі. Якіх дрэў намалявана больш: лістовых ці хвойных?

Ліпа

Асіна

Сасна

Дуб

Прачытайце тэкст. **Знайдзіце** прыкметы, па якіх можна адрозніць ліпу.

Ліпа — дрэва вышынёй да 30 метраў. Ствол магутны, з моцнымі тоўстымі галінамі. Лісце сэрцападобнае, знізу шызае, зверху ярка-зялёнае. Цвіце летам. Невялікія жоўтыя кветкі прыемна пахнуць. Плады — арэшкі памерам з гарошыну. Яны сабраны па некалькі штук і маюць тонкае крылца.

Складзіце апавяданні пра дрэвы, выкарыстоўваючы падказкі.

1. Магутны ствол, тоўстыя галіны, грубая карычнева-шэрая кара з вялікімі трэшчынамі, плады — жалуды.

2. Стройны ствол, гладкая кара — унізе шэрая, уверсе зеленаватая, лісты круглявыя з доўгімі хвосцікамі, увесь час трымцаць.

3. Высокі ствол, кара ўнізе цёмна-карычневая, уверсе чырвона-бурая і залацістая, лісты-хваінкі вострыя, растуць парамі.

Успомніце і **раскажыце**, якое значэнне маюць дрэвы ў падтрыманні чысціні паветра і ахове глебы.

Разгледзьце малюнкі. Складзіце апавяданне пра значэнне дзікарослых дрэў у жыцці чалавека.

Асіна

Елка

Бяроза

Сасна

Ліпа

Дуб

Паназірайце за лістовым і хвойнымі дзіка-
рослымі дрэвамі ў прыродзе. Як яны вы-
глядаюць восенню (зімой, вясной)?

Праверце сябе

1. У чым адрозненне дзікарослых раслін
ад культурных?
2. Якія дзікарослія дрэвы адносяць да
лістовых, а якія — да хвойных?
3. Якія дрэвы вы ўмееце адрозніваць у
прыродзе? Па якіх прыкметах?
4. Якое значэнне дзікарослых дрэў у пры-
родзе і жыщі чалавека?

Пытанні юным знаўцам

1. Ці можа дрэва мець насенне, калі ў яго
не бывае пладоў?
2. Чаму сасновы лес называюць «борам»,
а ліставы — «чарналессем»?

C. 50—59.

Г. В. Трафімова, С. А. Трафімов «Ёлочкины
секреты», «Берёзовый алфавит»; «Ровесница
динозавров — сосна» (серия «Маленький про-
фессор»).

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ДЗІКАРОСЛЫЯ КУСТЫ

**Успомніце і раскажыце, як адрозніць кусты
ад іншых раслін.**

На дачных участках людзі часта вырошчваюць кусты парэчак, агрэсту, маліны. Бэз і спірэю высажваюць у дварах і парках. Усе гэтая кусты культурныя. Але і дзікарослых кустоў у прыродзе нямаля.

Разгледзьце малюнкі галінак дзікарослых кустоў. Па якіх прыкметах кожную галінку можна пазнаць у прыродзе?

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Прачытайце тэкст «па ланцужку» і парай-
найце са сваімі адказамі. Што новага вы
даведаліся?

У **глогу** (1) пурпурова-карычневая кара на галінках і вялікія калючкі. Плады чырвоныя, бліскучыя, ледзь выцягнутыя.

У **каліны** (2) прыгожае лісце, падобнае на кляновае. Яе спелыя плады ярка-чырвоныя, як гарачы метал.

У **бузіны чырвонай** (3) кара і лісце маюць непрыемны пах. Лісце складаецца з пяці лісточкаў. Плады — сакавітыя чырвоныя ягады, дробныя, нібы пацеркі.

У **крушыны** (4) лісце авальнае, з тонкімі кончыкамі. На галінках адначасова вісяць зялёныя (няспелыя), чырвоныя і чорныя плады. Галінкі лёгка ламаюцца — крышацца.

У **ляшчыны** (арэшніка) (5) лісце буйнае, амаль круглявае. Яно апушана цвёрдымі валасінкамі. Плады гэтага ляснога куста растуць па два і тры на галінках.

Ядловец (6) — хвойны куст з дáўкім смалістым пахам. Яго калючыя плоскія хваінкі растуць на галінках па тры. Шышкі з насеннем маюць выгляд сініх ягад.

Вавёрка

Дрозд

Канаплянка

Абмяркуйце, адкуль у прыродзе так многа дзікарослых кустоў, калі людзі іх не саджаюць.

Рассяляцца ў прыродзе дзікарослым раслінам дапамагаюць жывёлы. Сакавітымі пладамі кормяцца птушкі. З іх памётам непераваранае насенне трапляе ў розныя месцы. Смачныя лясныя арэхі хаваюць на запас да зімы сойкі, вавёркі, мышы. З часам з насення з'яўляюцца новыя расліны.

Выкажыце сваё меркаванне, ці прыносяць дзікарослыя кусты карысць людзям.

Дзікарослыя кусты не толькі выдзяляюць кісларод, неабходны для дыхання. З гнуткіх галін ляшчыны людзі плятуць кошыкі.

Плады бузіны чырвонай добра адмываюць са-старэлы бруд. Плады, кару бузіны чырвонай і крушыны ўжываюць для лячэння. Людзям з хворым сэрцам дапамогуць плады каліны і глогу. З пладоў каліны робяць начынку для пірагоў. З пладоў глогу вараць кампоты, кісялі, гатуюць мармелад. Арэхі ляшчыны дадаюць у торты, пячэнне, марожанае.

Праверце сябе

1. Якія з дзікарослых кустоў і як вы зможаце пазнаць у прыродзе?
2. Якую карысць дзікарослых кусты прыносяць жывёлам і людзям?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму крушыну назвалі крушынай, а каліну — калінай?
2. Чаму шмат у якіх кустоў спелыя плады маюць чырвоны колер?

C. 59—64.

А. Х. Тамбиев «Кто в кустарниках живёт?».

ЛЕКАВЫЯ РАСЛІНЫ БЕЛАРУСІ

Раскажыце, што вам вядома пра лекавыя расліны.

Даўней не было ні аптэк, ні бальніц. Лячыцца людзям дапамагалі расліны, якія валодаюць гаўчымі ўласцівасцямі. Лекавыя расліны ўжываюць і ў наш час.

Разгледзьце малюнкі на с. 43, 45, 47.

Успомніце, якія дрэвы і кусты адносяць да лекавых раслін. Якія іх часткі людзі выкарыстоўваюць для лячэння?

Сярод дзікарослых дрэў і кустоў нямала лекавых раслін. Кару дуба выкарыстоўваюць для лячэння хворых дзясен і апёкаў скуры. Смала сасны дапамагае лячыць раны. Адвар яе пупышак вылечвае кашаль. Пры прастудзе дапамагае чай з сухіх кветак ліпі. Адварамі галінак і пладоў маліны лечаць боль у горле, кашаль, збіваюць высокую тэмпературу. Плады шыпшыны ўжываюць для гаення ран і агульнага ўмацавання аслабленага арганізма.

Разгледзьце малюнкі лекавых травяністых раслін. Ці ведаеце вы іх? Якія расліны дапамогуць у намаляваных выпадках?

1

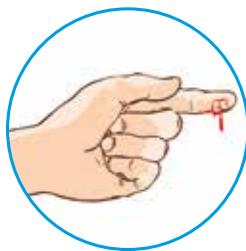
2

3

4

5

6

Калі вы параніліся, ударыліся, апякліся, нацерлі нагу абуткам, вас ужаліла пчала — дапаможа **трыпутнік** (1). Вымыйце яго лісток, прыкладзіце да балючага месца. Да раны можна прыкладзіці і ліст **падбелу** (2). Адвар з яго лістоў дапамагае вылечыць кашаль. Калі з ранкі сочыцца кроў, прыкладзіце ліст **крывауніка** (3). І кроў спыніцца, і ранка хутчэй зажыве. Пры ўдарах і апёках да балючага месца можна

прыкладсці лісточкі ці кветкі **святаянніка** (4). Забалела горла — палашчыце настоем кветак **рамонка лекавага** (5). **Медуніца** (6) — таксама карысная для здароўя расліна. Яе адвар лечыць кашаль, загойвае раны і спыняе крывацёк.

Падумайце, якія правілы важна выконваць пры зборы лекавых раслін.

Збіраць лекавыя расліны трэба напачатку іх цвіцення ў сонечнае надвор'е. Нельга зрываць усе расліны. Частку іх неабходна пакідаць для размнажэння. Нельга збіраць лекавыя расліны ў забруджаных раёнах — каля шашы і прамысловых прадпрыемстваў.

Праверце сябе

1. Якія лекавыя расліны растуць на тэрыторыі нашай краіны?
2. Якія з лекавых раслін адносяць да травяністых раслін?
3. У якіх раслін гаючымі ўласцівасцямі валодае лісце, у якіх — кветкі?
4. Якія правілы трэба выконваць пры зборы лекавых раслін?

Пытанні юным знаўцам

1. Якой лекавай расліне ў народзе далі мянушку «сябра падарожніка»? Растворымае чаму.
2. Чаму ў народзе крываўнік называють «парэзнякам»?

С. 65—74.

Г. В. Трафимова, С. А. Трафимов «Іванов клад»; «Золотое дерево — липа», «Мать-и-мачеха» (серия «Маленький профессор»).

ЯДАВІТЫЯ РАСЛІНЫ БЕЛАРУСІ

Падумайце, чаму дарослыя не дазваляють дзецям чапаць незнаёмыя расліны.

Вы ўжо ведаеце, як многа карысці людзям прыносяць дзікарослія расліны. Але некаторыя з іх небяспечныя. Плады, лісты і іншыя часткі гэтых раслін ядавітыя. Калі ўзяць іх у рот, можна атруціцца.

Разгледзьце малюнкі. Ці ядомыя плады гэтых раслін?

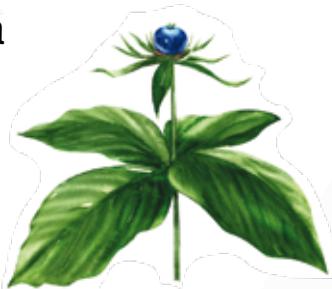
Воўчае лыка

Чаромха

Мудранка

Ландыш

Толькі ў чаромхі з раслін, паказаных на малюнках, ядомыя плады. Іх ядуць сырымі, з імі пякуць пірагі, з іх вараць кісель. У астатніх раслін плады ядавітыя. Яны выклікаюць у чалавека атручэнне.

У воўчага лыка **ядавітыя** ўсе часткі расліны. Вясной доўга ўдыхаць прыемны водар яго кветак небяспечна. Закружицы і забаліць галаўа. Ядавітая і кара куста. Яна трывалая на разрыў, валакністая. Галінку сарваць вельмі цяжка. Таму і назвалі расліну — лыка. Калі неасцярожна ўзяцца за здзёртую кару, на скучы з'явяцца нарывы.

Вусна апішыце па малюнках ядавітыя травяністая расліны. Якія прыкметы дапамагаюць пазнаць іх у прыродзе? **Прачытайце** тэкст і параўнайце яго са сваімі адказамі.

Блёкат

Дурнап'ян

Баршчэўнік

Блёкат сустракаецца ўздоўж дарог, на пустках, ля платоў. У яго буйныя брудна-жоўтые кветкі з фіялетавымі пражылкамі. Плады падобныя на гарлачыкі. Уся расліна пакрыта пушком ліпкіх валасінак.

Дурнап'ян расце на звалках, ля агародаў, каля жылля. У яго буйныя белыя кветкі. З іх да восені ўтвараюцца круглявыя плады, усаджаныя шыпамі. Усе часткі дурнап'яну ядавітыя.

Баршчэўнік сустракаецца ў лясах, ля яроў і рэк. На верхавінах яго высокіх сцёблau размяшчаюцца дробныя белыя кветкі. Лісты

издательство

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

цёмна-зялёныя, шчыльныя, буйныя. Калі да іх дакрануцца, праз некаторы час на скуры выступаюць пухіры, адчуваеца сверб. Яд баршчэуніку выклікае моцныя апёкі, якія доўга не гояцца.

Абмяркуйце, ці трэба знішчаць ядавітыя расліны ў прыродзе, калі яны небяспечныя.

Ядавітыя расліны, як і іншыя, дапамагаюць ачышчаць паветра. Іх пладамі і насеннем харчуюцца некаторыя жывёлы. Напрыклад, воўчае лыка — адзін з самых ранніх і шчодрых меданосаў. У некаторых ядавітых раслінах утримліваюцца гаючыя рэчывы. Іх выкарыстоўваюць для вырабу лекаў. Таму знішчаць ядавітыя расліны ў прыродзе нельга. З імі трэба навучыцца абыходзіцца.

Падумайце і расскажыце, як пазбегнуць атручэння ядавітымі раслінамі.

Ніколі **не чапайце і не нюхайце ядавітыя расліны** ў прыродзе. **Не зрывайце і не бярыце ў рот** лісты, кветкі і плады незнайомых вам раслін.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Праверце сябе

1. Якія ядавітыя расліны сустракаюцца ў Беларусі? Як іх пазнаць?
2. Як зацерагчыся ад атручэння ядавітымі раслінамі?
3. Якая карысць ядавітых раслін?

Пытанні юным знаўцам

1. Ці праўдзівая прыказка: «Усякую ягадку ў рукі бяруць, ды не ўсякую ў кузавок кладуць»?
2. Чаму воўчае лыка называюць лясным бэзам?

С. 75—80.

АХОВА РАСЛІН

Падумайце, чаму некаторыя расліны становяцца рэдкімі ў прыродзе.

У Беларусі шмат прыгожых раслін. Але ўзорванне зямель, высечка лясоў, збор букетаў змяншаюць іх колькасць. Расліны, якім пагра-

жае небяспека знікнення, занесены ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь. У прыродзе гэтая расліны збіраць забаронена!

 Прачытайце тэкст і **разгледзьце** на малюнках расліны, занесенныя ў Чырвоную кнігу. Чаму важна захаваць іх у прыродзе?

1

2

3

4

5

У гарлачыка белага (1) самая вялікая кветка ў Беларусі. Яна дасягае 20 сантыметраў у дыяметры! У сонечнае надвор'е кветка раскрываецца ў 5 гадзін раніцы і закрываецца каля 5 гадзін вечара. А перад непагаддзю зусім не паказваецца з вады ці хаваецца раней часу.

Венерын чаравічак сапраўдны (2) — адна з самых прыгожых раслін Беларусі. Кветкі гэтай лясной архідэі нагадваюць чаравічкі. Зацвітае яна на 15-ты год жыцця.

Званочак шыракалісты (3) — самы вялікі з нашых званочкаў. Часам ён дасягае чала-вечага росту! Кветкі ў расліны буйныя — да 5 сантymетраў.

Лілея кучаравая (4) — адзіная дзікарослая лілея ў нашым краі. Расце яна ў лясах. Шэсць пялёсткаў у яе кветцы закрученыя ўверх. Адсюль і назва — лілея кучаравая, ці «царскія кучары».

Вадзяны арэх плывучы, ці **чылім**, (5) жыве толькі ў чыстай вадзе. У яго незвычайнія плады, упрыгожаныя рагатымі вырастамі. Таямніца яго кветак яшчэ не раскрыта. Невядома, як яны апыляюцца. Можа, вы здолееце даведацца пра гэта?

Разгледзыце малюнкі раслін на першым фórзацы вучэбнага дапаможніка. Пра якія ахоўныя расліны вы даведаліся? Ці маюць патрэбу ў клопаце і ахове расліны, не занесеныя ў Чырвоную кнігу?

Усе расліны ўпрыгожваюць нашу зямлю. Яны ачышчаюць паветра, засцерагаюць глебу ад разбурэння вадой і ветрам. Яны важныя для жыцця жывёл.

Беражыце дрэвы і кусты! Не тапчыце траву на газонах. У парках старайтесь хадзіць па сцяжынках. У лесе пры зборы ягад **не выдзірайце расліну з коранем**. **Не зрывайце лясныя і лугавыя кветкі**. **Прыбірайце за сабой смецце**. Нават ад асколкаў бітага шкла ў лесе можа пачацца пажар. Поліэтыленавы пакет, пластыковая бутэлька будуть ляжаць у зямлі 100 гадоў. Скрозь іх не прарасце ніводнае насенне.

Праверце сябе

1. Чаму многія дзікарослыя расліны сталі рэдкімі ў прыродзе?
2. Якія ахоўныя расліны вы здолееце пазнаць у прыродзе?
3. Што вы робіце для аховы раслін?

Пытанні юнымм знаўцам

1. Што такое Чырвоная кніга? Навошта яна створана?
2. Чаму Чырвоная кніга «апранута» ў чырвоную вокладку?

С. 81—90.

«Королева речных цветов» (серия «Маленький профессор»).

КУЛЬТУРНЫЯ РАСЛІНЫ БЕЛАРУСІ

Успомніце, чым адразніваюцца культурныя расліны ад дзікарослых.

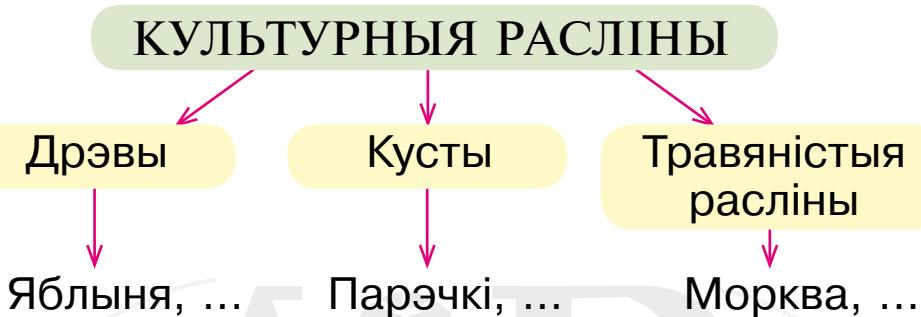
Канюшына Рапс Кукуруза Лён Цімафееўка

Культурныя расліны людзі спецыяльна вырошчваюць у садах, на паліях і агародах.

Адны расліны даглядаюць, каб любавацца іх прыгажосцю. Цюльпаны, астры, ружы — гэта дэкаратыўныя расліны. Іншыя расліны (канюшына, кукуруза, цімафееўка) служаць кормам свойскім жывёлам. Для вырабу тканін вырошчаюць лён. Для вытворчасці алею патрэбныя сланечнік і рапс.

Падумайце, якія культурныя расліны людзі вырошчаюць для харчавання. **Дапоўніце** схему прыкладамі.

Дрэвы яблыня, чарнаплодная рабіна, чарэшня, сліва — **плодовыя расліны**. Кусты чорныя, чырвоныя і белыя парэчкі, ажына, аблядзіха — таксама плодовыя расліны. Плады гэтых культурных раслін смачныя і карысныя для здароўя. Іх ядуць свежымі, з іх робяць сокі, варэнне, мармелад.

Назавіце культурныя пладовыя расліны, якія вы ведаеце.

Культурныя травяністыя расліны капуста, морква, тамат, гарох адносяцца да **агароднінных**. У капусты ў ежу выкарыстоўваюць лісце. У морквы ядомы карняплод, у тамата — плады, у гароху — насенне.

Разгледзьце малюнкі. **Абмяркуйце**, якія часткі гэтых агароднінных раслін выкарыстоўваюцца ў ежу. Прывядзіце свае прыклады.

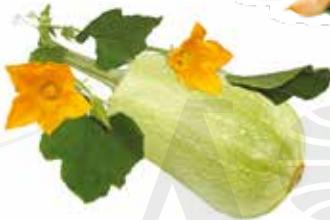

Кроп

Фасоля

Квяцістая
капуста

Кабачок

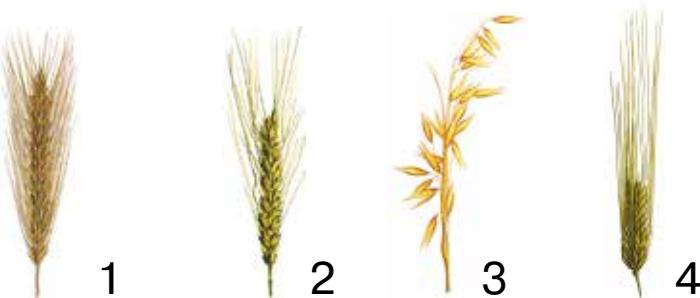

Радыска

Важнымі злакавымі (збожжавымі) раслінамі з'яўляюцца пшаніца, жыта, авёс, ячмень. Іх плады называюць збожжам. Збожжа — самая каштоўная частка гэтых раслін.

Пакажыце на малюнках жыта, пшаніцу, авёс, ячмень. Як людзі выкарыстоўваюць гэтыя расліны? **Прачытайце** тэкст і пароўнайце са сваімі адказамі.

З зерня **жыта** (1) робяць жытнюю муку і выпякаюць чорны хлеб. З зерня **пшаніцы** (2) пякуць белы хлеб. Таксама з яго робяць манныя крупы, вышэйшыя гатункі муکі, макаронныя вырабы. З зерня **аўса** (3) вырабляюць аўсяныя крупы і шматкі, мюслі. З зерня **ячменю** (4) атрымліваюць ячныя крупы.

Раскажыце, як людзі даглядаюць культурныя расліны.

Культурныя расліны людзі паліваюць і падкормліваюць, засцерагаюць іх ад хвароб і шкоднікаў, праполваюць пустазелле. У пладовых дрэў на зіму ствалы абвязваюць яловымі

галінкамі. Вясной беляць ствалы дрэў, право-
дзяць абрэзку галінак.

Праверце сябе

1. Якія агароднінныя і пладовыя куль-
турныя расліны вырошчваюць у Беларусі?
Якое іх значэнне ў жыщі чалавека?
2. Якія збожжавыя расліны вырошчва-
юць у нас на палях? З якіх пякуць хлеб,
а з якіх робяць крупяныя вырабы?
3. Як людзі даглядаюць культурныя
расліны?

Пытанні юным знаўцам

1. Якія культурныя расліны намаляваны
на Дзяржаўным гербе Рэспублікі Беларусь?
Для чаго людзі іх вырошчваюць?
2. Чаму, развешваючы кармушки для
птушак, людзі клапоцяцца пра пладовыя
расліны?

С. 91–101.

Н. А. Надеждина «Во саду ли, в огороде...»;
Л. Ф. Кон «Книга о растениях».

ДЭКАРАТЫЎНЫЯ РАСЛІНЫ

Падумайце, чаму гавораць: «Расліны — Зямлі ўпрыгажэнне».

Дэкаратыўныя расліны ўпрыгожваюць гарады і вёскі. Іх вырошчваюць на балконах, на кветніках уздоўж вуліц, на дачных участках.

Назавіце дэкаратыўныя расліны на малюнках. У якую пару года яны цвітуць? Якія яшчэ дэкаратыўныя расліны вы ведаеце?

Нарцыс (1), півоня (2) цвітуць вясной. Наготкі (3), аксаміткі (4) упрыгожваюць кветнікі летам. Восень — пара цвіцення астры (5) і хрызантэмы (6).

Многія дэкаратыўныя расліны выкарыстоўваюцца для складання букетаў. Сярод іх ёсьць і лекавыя расліны (півоня, наготкі).

Аксаміткі саджаюць і на агародах. Іх пах адпужвае ад агародніны насякомых-шкоднікаў.

Падумайце, якія дэкаратыўныя расліны адносяцца да пакаёвых. Навошта яны патрэбныя?

Пакаёвыя расліны вырошчваюць у жыллі і службовых памяшканнях. Большасць з іх завезена з далёкіх гарачых краін, дзе не бывае халоднай зімы. У нашай краіне яны могуць жыць толькі ў цёплых памяшканнях. Гэтыя расліны ўпрыгожваюць дамы, ачышчаюць паветра ад пылу і ўзбагачаюць яго кіслародам. Яны выдзяляюць асаблівыя лятучыя рэчывы, якія забіваюць мікробаў. Лісце раслін увільгатняе паветра.

Правядзіце дослед і пераканайтесь, што расліны ўвільгатняюць паветра.

10:05

12:05

Разгледзьце малюнкі. Якія пакаёвыя расліны ёсць у вас дома і ў класе? **Вусна апішыце** іх па плане: якія сцёблы, лісты, афарбоўка кветак. Як вы даглядаеце пакаёвыя расліны?

Хларафітум

Бягонія

Узумбарская
фіялка

Сансейера

Растлумачце, чаму расліны ставяць бліжэй да святла і паліваюць. Навошта выдаляюць пыл з лістоў і рыхляюць глебу?

Глебу трэба рыхліць толькі на паверхні па краі вazona, каб не пашкодзіць каранёў. Пыл з гладкіх лістоў здымаюць вільготнай губкай, з апушаных — мяккім пэндзлікам. Апрыскаюць лісце з пульверызатара. Паліваюць расліны вадой пакаёвай тэмпературы. Халодную ваду

карані дрэнна ўсмоктваюць. Летам расліны паліваюць штодня ўвечары, зімой — радзей і па раніцах. Палівачку трymаюць нізка над вазонам, каб струменем не размываць глебу. Ліюць ваду павольна, пакуль яна не з'явіцца ў паддоне.

Вырошчванне раслін — займальны занятаць. Ён дапамагае даведацца шмат цікавага. Можна нават знайсці сяброў, захопленых кветкаводствам.

Праверце сябе

1. Якія расліны адносяць да дэкаратаўных? Чаму іх вырошчваюць?
2. Як трэба даглядаць дэкаратаўныя расліны?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму пакаёвыя расліны прыносяць карысць здароўю людзей?
2. Чаму расліны нельга паліваць халоднай вадой?

С. 102—110.

Г. В. Трафімова, С. А. Трафімов «Лечебница на подоконнике».

ГРЫБЫ

Раскажыце, якія грыбы вы ведаеце. Дзе вы іх бачылі?

Вы памятаеце, што грыбы адносяць да жывой прыроды? Яны дыхаюць, жывяцца, растуць, размнажаюцца і паміраюць. Але грыбы адрозніваюцца ад раслін і жывёл. Таму іх вылучылі ў асобную группу жывых арганізмаў.

На Зямлі шмат розных грыбоў. Бачылі цвіль на кавалачку хлеба, агародніне, варэнні? Гэта грыбы. Дрожджы, якія людзі выкарыстоўваюць для вырабу квасу і выпечкі хлеба, — таксама грыбы.

Вам больш вядомыя грыбы, якія растуць пад дрэвамі. Іх можна сустрэць у лесе і парку.

Напрыклад, сыраежкі, падбярозавікі, баравікі, шампіньёны. Асноўную частку грыбоў мы не бачым. Яна схавана ў зямлі. Гэта грыбніца, якая складаецца з белых тонкіх нітак. Грыбы не могуць самі, як расліны, выпрацоўваць сабе пажыўныя рэчывы. Ніткі грыбніцы здабываюць іх з вільготнай, багатай перагноем глебы.

Выкажыце здагадку, якую карысць прыносіць грыбы ў прыродзе.

Грыбы ўдзельнічаюць у павышэнні ўрадлівасці глебы. Яны перапрацоўваюць рэшткі мёртвых раслін і жывёл, узбагачаючы глебу перагноем.

Часта ніткі грыбніцы пад зямлёй зрастаяцца з каранямі дрэў. Грыбніца дапамагае раслінам здабываць з глебы ваду. А дрэвы дзеляцца з грыбамі пажыўнымі рэчывамі, якія выпрацоўваюць у лісці. Ад такога сяброўства вялікая карысць і грыbam, і дрэвам.

Грыbamі харчуюцца многія жывёлы. Напрыклад, вавёркі, бабры, ласі, палёўкі, глушцы. Людзі таксама выкарыстоўваюць у ежу ядомыя грыбы. Гэтыя грыбы трэба ўмець адрозніваць ад ядавітых.

Назавіце грыбы на малюнках. **Вусна апішыце** іх. Як адрозніць ядавітыя грыбы ад ядомых?

ЯДОМЫЯ ГРЫБЫ

Лісічка

Баравік

Падасінавік

Рыжык

Сыраежка

Шампіньён

ЯДАВІТЫЯ ГРЫБЫ

Мухамор чырвоны

Бледная паганка

Ядавітыя грыбы небяспечныя для здароўя чалавека. Іх трэба ўмець адрозніваць ад ядомых грыбоў. **Мухамор чырвоны** лёгка пазнаць па чырвонай шапачцы з белымі плямкамі. **Бледная паганка** падобная на шампіньён. Але ў шампіньёна пад шапачкай ружовыя ці фіялетавыя пласцінкі. У бледнай паганкі пласцінкі заўсёды белыя. Яшчэ ў яе разарваны

белы мяшэчак у ніжняй частцы ножкі.
А ў верхняй частцы ножкі — белае кольца.
Бледная паганка — самы ядавіты грыб!

Разгледзьце муляжы грыбоў. З дапамогай малюнкаў на с. 73 адбярыце муляжы ядомых грыбоў. Па якіх прыкметах вы іх пазналі?

Складзіце правілы, якія трэба выконваць пры зборы грыбоў.

Дзецям можна збіраць грыбы толькі разам з дарослымі. Збірайце толькі добра вядомыя ядомыя грыбы. Не абломлівайце і не зразайце іх ножкі. Асцярожна выкручвайце грыб з грыбніцы, прыкрывайце яе мохам ці лісцем. Не бярыце старыя і чарвівыя грыбы: імі можна атруціцца. Не збірайце грыбы ў гарадскіх парках, каля прадпрыемстваў і шашы. У іх назапашваюцца шкодныя рэчывы. Не знішчайце ядавітыя грыбы. Іх ядуць некаторыя жывёлы.

Разгледзьце малюнкі грыбоў на першым фórзацы вучэbnага дапаможніка. Чаму гэтыя грыбы нельга збіраць?

Грыбы, занесеныя ў Чырвоную кнігу, рэдка сустракаюцца ў прыродзе. Калі ўбачыце такі грыб, памятайце: зрывати яго нельга. Пажадана яго сфатаграфаваць. Запомніце месца знаходкі і паведаміце пра гэта ў таварыства аховы прыроды.

Праверце сябе

1. Чаму грыбы адносяць да жывых арганізмаў?
2. Якое значэнне грыбоў у прыродзе і жыщці чалавека?
3. Якія ядомыя і ядавітыя грыбы вы ведаеце?
4. Пра што трэба памятаць, збіраючы грыбы?

Пытанні юным знаўцам

1. Ці апраўдаюць падасінавік і падбярозавік сваю назvu? Чаму?
2. Раней грыбы лічылі раслінамі. Чаму цяпер навукоўцы вылучаюць грыбы ў асобную группу арганізмаў?

С. 112–120.

«По грибы» (серия «Маленький профессор»).

РАЗНАСТАЙНАСЦЬ ЖЫВЁЛ. НАСЯКОМЫЯ

Падумайце, ці толькі звяроў адносяць да жывёл.

На Зямлі жывуць разнастайныя жывёлы. Воўк, верабей, муха, яшчарка, дажджавы чарвяк — усё гэта жывёлы. Рачны рак, жаба, карась — таксама жывёлы.

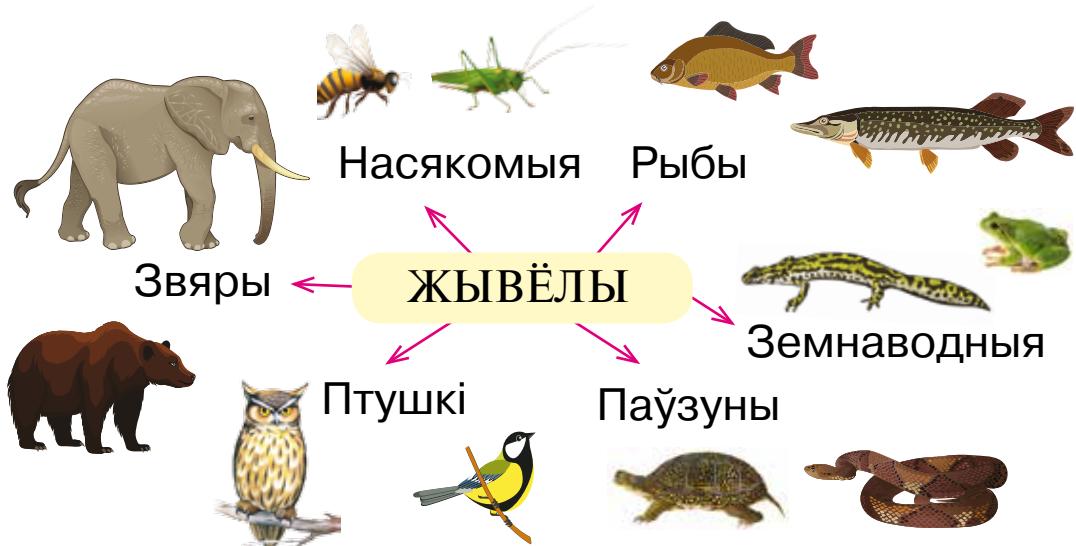

Раскажыце, што агульнае ва ўсіх жывёл. Чым яны адрозніваюцца ад іншых жывых арганізмаў?

Жывёлы не здольныя самі ствараць сабе ежу, як гэта робяць расліны. Жывёлам для жыцця патрэбны гатовыя пажыўныя рэчывы. Жывёлы кормяцца раслінамі, грыбамі, іншымі жывёламі. Большаясць жывёл **могуць перамяшчацца** па сушы, у паветры, у вадзе. Яны поўзаюць, ходзяць, бегаюць, скачуюць, лятаюць, плаваюць. Гэта звязана з пошукамі ежы, месцаў для размнажэння, абаронай ад ворагаў. **Растуць** жывёлы, як правіла, толькі да пэўнага ўзросту. Расліны і грыбы могуць расці

на працягу ўсяго жыцця. Шмат у якіх жывёл ёсць **органы пачуццяў** (зрок, слых і іншыя).

 Разгледзьце схему. **Раскажыце**, з якімі групамі жывёл вы пазнаёміцесь. Прывядзіце свае прыклады жывёл кожнай групы.

Самая шматлікая група жывёл — **насякомыя**. Яны жывуць у глебе, на зямлі, у вадзе, у паветры. Цела насякомых складзена з «насечак». Адсюль і назва жывёл. У іх целе адрозніваюць тры часткі: **галаву**, **грудзі** і **брушка**. Ва ўсіх насякомых **шэсць ног**. На галаве — пара вусікаў. Гэтым яны адрозніваюцца ад іншых жывёл.

Разгледзьце на малюнках насякомых. **Абмяркуйце**, чым харчуюцца караед, божая кароўка, тлі, мурашкі, жужаль.

Жук-караед есьць драўніну. Тлі высмоктваюць сокі з лісця раслін. Усе гэтыя насякомыя **раслінаедныя**.

Божая кароўкі і жужалі — **драпежныя насякомыя**. Яны палююць на іншых жывёл. Жужалі нападаюць на дробных вусеняў і смаўжоў. Божая кароўкі ядуць тлей.

Рыжыя лясныя мурашкі харчуюцца і раслінамі, і жывёламі. Яны кормяцца сакавітymі вырастамі пладоў, п'юць кветкавы нектар. Але ядуць і жукоў, вусеняў матылёў. Мурашкі — **усёедныя насякомыя**.

Раскажыце, чым харчуюцца іншыя вядомыя вам насякомыя.

Мурашкі і драпежныя жукі абараняюць лясы, ураджай на агародах і паях. Матылі

пераносяць з кветкі на кветку пылок. Гэтым яны дапамагаюць апыленню, без якога немагчыма ўтварэнне пладоў.

Не разбурайце мурашнікі! Не чапайце матылёў, жукоў, стракоз і іншых насякомых.

Праверце сябе

1. Якія агульныя прыкметы ёсць ва ўсіх жывёл?
2. Чым насякомыя адрозніваюцца ад іншых жывёл?
3. У якія групы па спосабе харчавання аб'ядноўваюць розных насякомых? Прывядзіце прыклады насякомых кожнай групы.

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму садаводы лічаць драпежных жужаляў сваімі сябрамі?
2. Для чаго ў садах падчас цвіцення пладовых дрэў ставяць вуллі з пчоламі?

C. 122—130.

В. Н. Танасийчук «Энтомология в картинках»;
В. С. Мурzin «Синий махаон»; А. Х. Тамбиев
«Кто в муравейнике живёт».

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

РЫБЫ

Патлумачце, чаму гавораць: «Рыбам не жыць без вады».

Вы ведаеце, што рыбы насяляюць вадаёмы. Яны жывуць у акіянах і морах, рэках і азёрах, балотах і ручаях. Самая вялікая марская рыба — кітавая акула. Яе даўжыня большая за ваш клас — 18 метраў! А важыць яна, як 6 сланоў! У Беларусі самая вялікая рыба — рачны сом. У даўжыню ён дасягае 5 метраў.

Сярод рыб шмат дзіўных.

Разгледзьце марскіх рыб на малюнках. Чаму іх так назвалі?

Рыба-зебра

Марскі конік

Рыба-піла

Ляучая
рыба

Рыба-вожык

Раскажыце, якіх яшчэ рыб вы ведаеце. Як адрозніць рыб ад іншых жыхароў вадаёмаў?

Рыбы — жывёлы, якія жывуць у вадзе і цела якіх пакрыта **лускай**. У целе рыб адрозніваюць трох часткі: **галаву, тулава і хвост**. Канечнасці гэтых жывёл — **плаўнікі**.

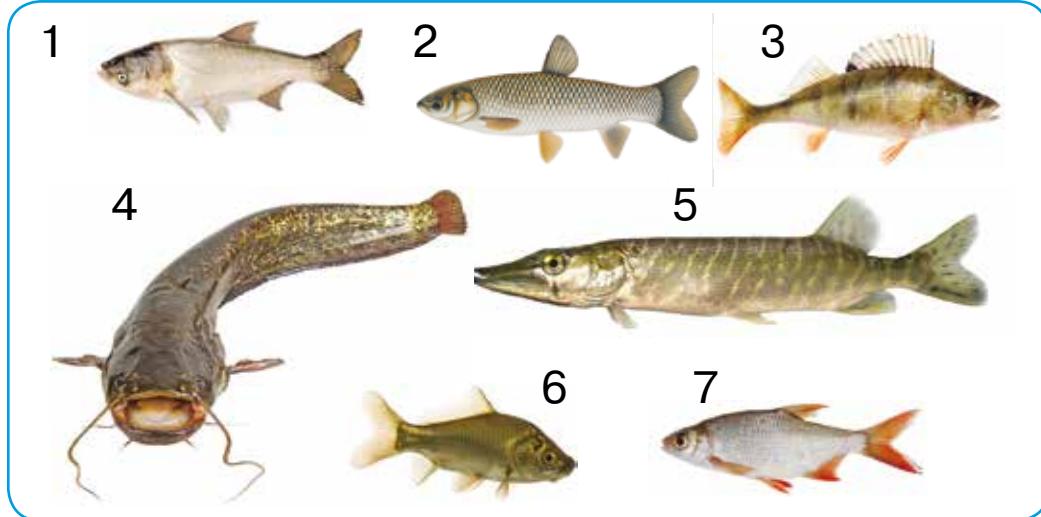
Абмяркуйце, чаму рыбы могуць жыць у вадзе. Што ім дапамагае ў гэтым?

Цела рыб мае абцякальную форму. Галава плаўна пераходзіць у тулава, а тулава — у хвост. Гэта дазваляе рыбе лёгка рассякаць ваду. Цела рыб пакрыта лускай і сліззю. Краі лускавінак налягаюць адзін на другі, як чарапіца на даху. Гэта аблягчае плаванне. Плаваюць рыбы з дапамогай плаўнікоў і хваста. Дыхаць у вадзе ім дазваляюць **жабры**.

Разгледзьце рыб на малюнках на с. 82. Якіх з іх вы ведаеце? Чым яны харчуюцца?

Гэтыя рыбы жывуць у нашых рэках і азёрах. Таўсталобік (1) корміцца водарасцямі. Белы амур (2) есць асаку, урэчнік, эладэю і іншыя водныя расліны. Гэтыя рыбы **раслінаедныя**.

Акунь (3), сом (4), шчупак (5) — драпежные рыбы. Яны палююць на дробных рыб, водных насякомых, ракоў, чарвякоў. Сом і шчупак нападаюць на жаб і птушанят вада-плаўных птушак. Здабычу яны хапаюць пашчай з вострымі зубамі.

Плотка (6), карась (7) — усёедные рыбы. Яны харчуюцца і раслінамі, і жывёламі. Адшукваюць дробных малюскаў, ракоў, лічынак насякомых.

Рыбы ў прыродзе маюць вялікае значэнне. Яны перашкаджаюць заастанню вадаёмаў. Драпежныя рыбы ядуць хворых і аслабленых жывёл. Многія рыбы самі служаць здабычай для жаб, птушак, звяроў.

Паназірайце за рыбкамі ў акварыуме (дома, у школе, зоамагазіне). Як яны плаваюць? Як кратаюць плаўнікамі? Чым харчуюцца? Як хапаюць корм?

Праверце сябе

1. Чым рыбы адрозніваюцца ад іншых жывёл?
2. Дакажыце, што рыбы добра прыстасаваныя да жыцця ў вадзе.
3. Якіх рыб вы ведаецце? Да якіх груп па спосабе харчавання яны адносяцца?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму жывую рыбу цяжка ўтрымаць у руках?
2. Навошта ў акварыум з рыбкамі запампоўваюць паветра?

С. 131—139.

Н. И. Сладков «Рыбы»; М. Е. Аспиз «Чемпионы по плаванию»; В. П. Дацкевич «Цветные плавники».

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ЗЕМНАВОДНЫЯ

Успомніце і назавіце жывёл, якіх адносяць да земнаводных.

Вы бачылі ў прыродзе жабу (1)? А рапуху (2) або тритона (3)? Гэтых жывёл адносяць да адной групы — **земнаводныя**, ці **амфібіі**. Жарлёнка (4) і квакша (5), якія жывуць у Беларусі, — таксама земнаводныя.

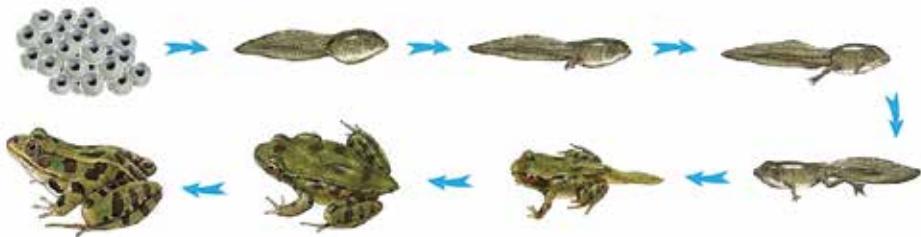
Разгледзьце жывёл на малюнках і парайтайце іх. Чым яны падобныя?

У целе земнаводных адразніваюць галаву, тулава і дзве пары ног. У некаторых ёсць хвост. Цела жывёл пакрыта **голай скурай**. Яе паверхня пастаянна ўвільгатняеца сліззю. **Дыхаюць** земнаводныя з **дапамогай скуры** і асаблівых органаў дыхання — **лёгкіх**.

Выкажыце здагадку, чаму земнаводных так называюць.

Жыццё земнаводных звязана і з сушай (зямлёй), і з вадой. Таму яны і атрымалі сваю назву. Усе земнаводныя нараджаюцца ў вадзе. З ікрынак выходзяць апалонікі. Яны растуць і паступова ператвараюцца ў дарослыя жывёл. Дарослыя земнаводныя частку жыцця праводзяць на сушки, а частку — у вадзе.

Раскажыце, як земнаводныя перамяшчаюцца па сушки і ў вадзе. Што ім дапамагае?

Жабы на сушки перамяшчаюцца скаккамі. Адштурхоўвацца ім дапамагаюць доўгія і моцныя заднія ногі. Кароткія пярэднія ногі змякчаюць удар падчас прыземлення.

У рапух заднія ногі кароткія і слабыя. Таму скакаць рапухі не любяць. Часта яны перамяшчаюцца па зямлі, пераступаючы нагамі.

Чатыры нагі ў тритонаў таксама кароткія і слабыя. Таму па сушы тритоны перамяшчаюцца павольна, выгінаючыся доўгім гнуткім целам.

Плаваць жабам і рапухам дапамагаюць перапонкі паміж пальцамі задніх ног. Тритоны плаваюць з дапамогай хваста.

 Падумайце, чым харчуюцца земнаводныя. Як яны здабываюць сабе ежу?

Усе дарослыя земнаводныя — драпежныя жывёлы. Рапухі і жабы ядуць смаўжоў і вусеняў. Палююць на жукоў, мух і іншых

 лятучых насякомых. Ловяць іх, выкідаючы з рота доўгі ліпкі язык. Тритоны харчуюцца ракамі, слімакамі, лічынкамі рыб і камароў, дажджавымі чарвякамі, насякомымі. Здабычу яны хапаюць вострымі зубамі.

У садах і на агародах земнаводныя знішчаюць шмат шкоднікаў раслін. Ядуць клапоў і іншых насякомых, якіх не чапаюць птушкі. Дарослымі земнаводнымі і іх апалонікамі

кормяцца некаторыя звяры, птушкі, яшчаркі і змеі.

Праверце сябе

1. Якія земнаводныя жывуць у Беларусі? Чаму іх аб'ядналі ў адну групу жывёл?
2. Чаму земнаводныя могуць жыць на сушки, а рыбы — не?
3. Якія асаблівасці будовы дапамагаюць земнаводным перамяшчацца ў вадзе і на сушки?
4. На каго палююць земнаводныя?

Пытанні юным знаўцам

1. Дарослыя стракозы жывуць на сушки, а іх лічынкі — у вадзе. Чаму гэтых жывёл не адносяць да групы земнаводных?
2. Чаму людзі ў садах і на агародах прыручаюць жаб, падкормліваючы іх дажджавымі чарвякамі і смаўжамі?

С. 140—145.

«Обыкновенный тритон» (серия «Маленький профессор»).

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ПАЎЗУНЫ

Успомніце і назавіце жывёл, якіх адносяць да паўзуну.

Большасць паўзуну, або **рэптылій**, жыве ў цёплых і гарачых краінах. Але некаторыя жывуць і ў нас. Паўзуны актыўныя ў цёплую пару года, а да зімы ўпадаюць у спячку. У Беларусі жывуць змеі — вуж звычайны, гадзюка звычайная, мядзянка. Жыве ў нас і чарапаха балотная. Сустракаюцца трох відаў яшчарак — яшчарка спрытная, яшчарка жывародная, вераценніца ломкая.

Разгледзьце малюнкі. **Назавіце** тых паўзуну, якія жывуць у Беларусі.

Лятучы дракон

Нільскі кракадзіл

Хамелеон

Яшчарка
спрытная

Вуж
звычайны

Падумайце, што агульнае ў паўзуноў.
Чым яны адразніваюцца ад земнаводных?
Параўнайце свае адказы з тэкстам.

Перамяшчаючыся па сушы, многія паўзуны даўканаюцца да паверхні зямлі сваім целам. Жывёлы як бы змыкаюцца з ёй, паўзуць, таму і атрымалі такую назуву.

Цела паўзуноў пакрыта **сухой скурай** з **рагавымі лускавінкамі**. Гэтым яны адразніваюцца ад земнаводных. У чарапах лускавінкі зрасліся і ўтварылі панцыр. Цвёрдае рагавое пакрыццё абараняе рэптылій на сушы ад высыхання.

Дыхаць земнаводным дапамагаюць скура і лёгкія. Паўзуны **дыхаюць з дапамогай лёгкіх**.

Размнажаюцца паўзуны толькі **на сушы**. З адкладзеных яек у іх з'яўляюцца маладыя жывёлы, падобныя на дарослыя.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Абмяркуйце, чым харчующа яшчаркі, змеі і чарапахі. Як яны ядуць сваю здабычу?

Яшчаркі і змеі — драпежныя жывёлы. Здабычу яны заглытваюць цалкам. Яшчаркі

ядуць насякомых, іх лічынак, дажджавых чарвякоў, смаўжоў. Змеі палююць на жаб, яшчарак, насякомых, мышэй, дробных птушак. Гадзюкі забіваюць здабычу ядавітымі зубамі. А мядзянкі душаць яе кольцамі свайго цела.

Чарапаха балотная корміцца рыбай, жабянятамі, чарвякамі, малюскамі, насякомымі. Есць яна і водныя прыбрэжныя расліны. Добра запівае вадой кожны кавалачак ежы. Чарапаха балотная — **усёедная жывёла.**

Падумайце, якую карысць у прыродзе прыносяць паўзуны.

У прыродзе паўзуны адыгрываюць важную ролю. Яшчаркі і змеі знішчаюць насякомых

і дробных грызуноў — шкоднікаў сельскай і лясной гаспадаркі. Самі паўзуны служаць ежай іншым жывёлам. Змей і яшчарак ловяць чаплі, буслы, жураўлі, арлы. На змей палююць барсукі, вожыкі, гарнастай.

Праверце сябе

1. Якіх паўзуноў вы ведаецце? Якія з іх сустракаюцца ў Беларусі?
2. Чым паўзуны адрозніваюцца ад жывёл іншых груп?
3. Што новага вы даведаліся пра харчаванне паўзуноў?

Пытанні юным знаўцам

1. Успомніце, куды на зіму хаваюцца змеі і яшчаркі. Хто зімуюе па адным, хто збіраецца групамі?
2. Якія рэптыліі «выстрэльваюць» у здабычу доўгім ліпкім языком?

С. 146—153.

Н. И. Сладков «Рептилии»; Г. В. Трафимова «Зачем крокодил камни глотает?».

ПТУШКІ

Падумайце і раскажыце, дзе ў прыродзе можна сустрэць птушак.

Птушкі рассяліліся па ўсім зямным шары. Яны сустракаюцца высока ў гарах і над прасторамі мораў, у лясах і на балотах. Птушкі адрозніваюцца знешнім выглядам, афарбоўкай, велічынёй і сваімі паводзінамі.

Разгледзьце малюнкі. Ці ведаеце вы гэтых птушак? Што можаце пра іх расказаць?

Жоўтагаловы карабёк (1) — самая маленькая птушка Беларусі. Даўжыня яе цела складае 10 сантиметраў, а важыць яна ўсяго 4 грамы.

Калібры-пчолка (2) — гэта самая маленькая птушка на Зямлі. Яна крыху большая за чмяля.

Афрыканскі страус (3) — самая вялікая з птушак. Яна вышэйшая за чалавека. Страус не ўмее лятаць, затое выдатна бегае.

Імператарскі пінгвін (4) таксама не лятае, але добра плавае і нырае. Яго крылы ператвораныя ў падабенства ластаў. На сушы пінгвіны перамяшчаюцца дробнымі скачкамі або крокам.

Чорны сtryside (5) большую частку жыцця праводзіць у паветры. На ляту ён палюе на дробных насякомых, адпачывае і нават спіць.

Раскажыце, якіх птушак вы бачылі ў прыродзе. Як адрозніваецце іх ад іншых жывёл? Што ў птушак агульнае?

Ва ўсіх птушак амаль усё цела пакрыта **пер'ем**. Яно не толькі дапамагае лятаць. Пер'е засцерагае цела птушак ад холаду, не пратускае вільгаць. Падчас лінъкі старыя пёры выпадаюць, а замест іх вырастаюць новыя.

Цела птушак складаецца з галавы, шыі, тулава і чатырох канечнасцей. Пярэднія канечнасці — **крылы**. Яны служаць для палёту. **Ногі** дапамагаюць птушкам плаваць, перамяшчацца па сушы. Абапіраючыся на пальцы ног, птушкі ходзяць, скачуць, бегаюць.

Зубоў у птушак няма, але ёсць дзюба. З яе дапамогай птушка здабывае ежу, чысціць апярэнне, будзе гнёзды, корміць птушанят.

 Абмяркуйце, чым харчуюцца птушкі. **Дапоўніце** схему, выкарыстоўваючы малюнкі і тэкст. Прывядзіце свае прыклады.

Глушэц (1) — самая вялікая птушка нашых лясоў. Летам яна харчуецца ягадамі і травой, зімой — сасновай ігліцай.

Вераб'іны сычык (2) — самая маленькая сава ў Беларусі. Харчуецца дробнымі ляснымі птушкамі, звяркамі, насякомымі.

Прыгожая лясная птушка **сойка** (3) часта імітуе галасы іншых птушак. Яна есьць жалуды, арэхі, ягады, а таксама жукоў, яшчарак, жаб, мышэй.

Складзіце апавяданне-загадку пра адну з птушак роднага краю. **Вусна апішыце** птушку па плане: знешні выгляд, дзе живе, чым харчуецца, якую карысць прыносіць.

Назірайце за птушкамі, якія прылятаюць да кармушки. **Не забывайце** падормліваць птушак. Пастарайтесь вызначыць, хто з птушак які корм есьць больш ахвотна.

Праверце сябе

1. Па якіх прыкметах птушкі адрозніваюцца ад іншых жывёл?
2. Як перамяшчаюцца птушкі? Што ім у гэтым дапамагае?
3. Якіх раслінаедных птушак Беларусі вы ведаеце? Якую карысць яны прыносяць раслінам?
4. Якіх драпежных і ўсёедных птушак можна ўбачыць у Беларусі? Чым яны харчуюцца?

Пытannі юным зnaўцам

- Чаму ў летнюю спёку пёравае покрыва птушак становіцца ўскалмачаным?
- Чаму лятучага дракона, намаляванага на с. 88, адносяць да рэптылій, а не да птушак?

С. 154—162.

Н. И. Сладков «Птицы»; В. В. Бианки «Наши птицы».

ЗВЯРЫ

Падумайце, ці толькі на сушы жывуць звяры. Чаму?

1

2

3

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Звяры жывуць паўсюль на нашай планете. Яны насяляюць і ваду, і сушу. **Сіні кіт** (1) плавае ў морах і акіянах. Гэта самая вялікая ў свеце жывёла. У даўжыню ён можа дасягаць 33 метраў. А важыць, як 200 кароў! Хваставы плаўнік дапамагае кіту хутка рухацца ў вадзе.

Шэрстакрыл (кагуан) (2) праводзіць жыццё на дрэвах у трапічных лясах. У яго ёсць спецыяльная лятальная перапонка. З яе дапамогай шэрстакрыл здзяйсняе планіруючы палёт з аднаго дрэва на другое.

Жырафа (3) — самая высокая жывёла, якая жыве на сушы. Яе вышыня большая за 5 метраў. Жырафа хутка бегае і высока скача.

Абмяркуйце, якія звяры ў беларускай прыродзе ўмелець плаваць, лятаць, бегаць, скакаць. Як вы адразніваецце звяроў ад іншых жывёл?

Ва ўсіх звяроў ёсць агульныя прыкметы. Іх цела пакрыта **валасамі (шэрсцю)**. І ўсе яны выкормліваюць дзіцянят сваім малаком. Таму звяроў яшчэ называюць **млекакормячымі**.

Падумайце, чым адразніваецца харчаванне дарослых звяроў і іх дзіцянят.

Усе дзіцяняты звяроў харчующа аднолька-ва — **малаком**. Сярод дарослых млекакормячых ёсць раслінаедныя, драпежныя і ўсёдныя жывёлы.

Зубры (1) харчующа травой, лісцем і галінамі дрэў і кустоў. Асноўная ежа палятухі (2) — насенне, пупышкі і маладыя галінкі дрэў. Лось, бабёр, заяц — таксама **раслінаедныя млекакормячыя**.

Рысь (3) палюе на лясных птушак і невялікіх звяроў. Ласка (4) харчуецца ляснымі мышамі і землярыйкамі. Рысь і ласка — **драпежныя млекакормячыя**.

У соні-палчок (5) любімы корм — арэхі, жалуды, плады, насенне. Але ёсць яна і жукоў, вусеняў, смаўжоў, нават яйкі і птушанят дроб-

ных птушак. Да ўсёдных млекакормячых адносяць таксама вавёрку, барсука (6), бурага мядзведзя. Яны харчуюцца расліннай і жывёльнай ежай.

Прачытайце па чарзе з суседам па парце тэксты 1 і 2. **Пазнайце** па апісанні звяроў нашага краю. **Знайдзіце** іх на малюнках.

1. Звер сярэдний велічыні. Шэрсць на спіне і баках шэрая, бураватая з дробнымі чорнымі плямамі. Тулава масіўнае. Ногі кароткія з вострымі кіпцюрамі. Галава вузкая, па баках — чорная паласа. Вуши невялікія, закругленыя. Жыве ў лесе. Любіць зялёныя часткі раслін, плады. Есць смаўжоў, чарвякоў, насякомых, жаб, мышэй.

2. Вялікі звер. Шэрсць шэрая або рыжаватая. Спіна, бакі і ногі пакрыты цёмнымі плямамі. Тулава кароткае на доўгіх моцных нагах. Хвост кароткі, быццам абсечаны. Галава невялікая круглявая. На кончыках вушэй — кутасікі. Жыве ў лесе. Палюе на зайцоў, цецерукоў, глушцуў, лісіц. Часам нападае на казуль.

Складзіце апавяданне пра аднаго з млекакормячых па малюнках на с. 96, 98.

Праверце сябе

1. Як звяроў адрозніць ад іншых жывёл?

Прыведзіце прыклады звяроў, якія жывуць на сушы, у вадзе.

2. Якіх раслінаедных звяроў вы ведаеце?

Чым яны харчуюцца?

3. Чым драпежныя звяры адрозніваюцца

ад усёдных? Якіх звяроў нашага краю адносяць да драпежных, а якіх — да ўсёдных?

Пытанні юным знаўцам

1. Якое вялікае млекакормячае з'яўляецца

нацыянальным сімвалам Беларусі?

2. У казках кіта называлі «рыба-кіт».

Чаму сучасная навука адносіць кіта не да рыб, а да звяроў?

С. 163—173.

Г. В. Трафімова, С. А. Трафімов «Это что за прыгуны?»; «Энциклопедия маленького профессора».

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ЗНАЧЭННЕ СВОЙСКІХ і ДЗІКІХ ЖЫВЁЛ У ЖЫЦЦІ ЧАЛАВЕКА

Успомніце і раскажыще, чым адрозніваюцца дзікія і свойскія жывёлы.

Побач з намі жывуць дзікія і свойскія жывёлы. Праўда, тысячы гадоў таму ўсе жывёлы былі дзікія. Яны самі здабывалі ежу, клапаціліся пра жыллё і патомства. Але старажытныя людзі сталі прыручаць некоторых жывёл і выкарыстоўваць у гаспадарцы. Людзі клапаціліся пра іх, забяспечвалі ежай, ладзілі ім жыллё. І гэтыя жывёлы сталі свойскія.

Свойскія жывёлы прыносяць чалавеку вялікую карысць. Яны дапамагаюць перавозіць цяжар, ахоўваць хаты і склады, пасвіць статкі. Ад іх людзі атрымліваюць прадукты харчавання (малако, мяса, мёд, яйкі). Свойскія жывёлы даюць сыравіну для прамысловасці — футра, воўну, скуру, пух, шоўк, воск.

Разгледзьце малюнкі на с. 102. Якіх свойскіх жывёл разводзяць у Беларусі? Якую карысць яны прыносяць людзям?

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

НАСЯКОМЫЯ

Тутавы
шаўка-
прад

Меда-
носная
пчала

МЛЕКАКОРМЯЧЫЯ

Паўночны
алень

Вярблюд

ПТУШКІ

Качка

Перапёлка

РЫБЫ

Сазан

Залатая
рыбка

Дзікія жывёлы таксама маюць вялікае значэнне для чалавека. Людзі займаюцца паліваннем і рыбалоўствам. Здабычу пушных звяроў — собаля, вавёркі, андатры — вядуць для атрымання каштоўнага футра. Мяса і ікра рыб — важныя прадукты харчавання. З рыбы атрымліваюць тлушч, вітаміны, муку для адкорму свойскіх жывёл.

Разгледзьце малюнкі на с. 103. Ці дапамагаюць капусны бялян, каларадскі жук, адзежная моль чалавеку?

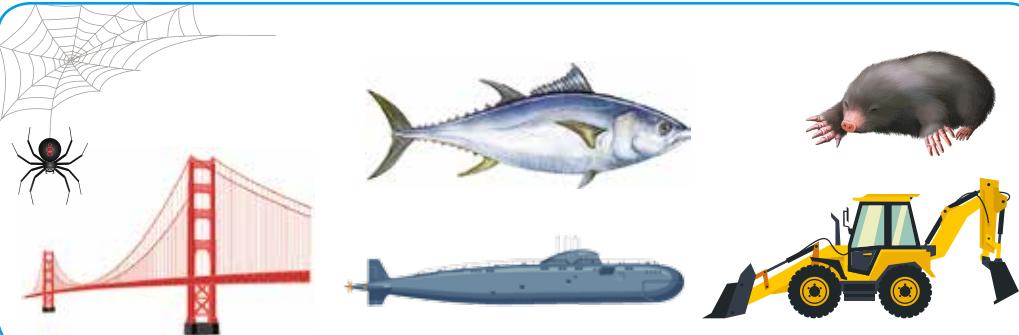
Некаторыя дзікія жывёлы прыносяць шкоду чалавеку і яго гаспадарцы. Адны выклікаюць хваробы, іншыя шкодзяць культурным раслінам. Але сярод дзікіх жывёл шмат і сяброў чалавека. Некаторыя жывёлы, якія насяляюць вадаёмы, ачышчаюць ваду ад забруджвання. Драпежныя насякомыя, птушкі знішчаюць шкоднікаў.

Людзі назіраюць за дзікімі жывёламі, каб больш даведацца пра іх жыццё. Пісьменнікі пішуть пра жывёл кнігі, мастакі — карціны. Назіраючы за паводзінамі жывёл, слухаючы спевы птушак, чалавек атрымлівае задавальненне.

Навукоўцы таксама вывучаюць жыццё дзікіх жывёл. Яны раскрываюць сакрэты прыроды і выкарыстоўваюць атрыманыя веды для стварэння вырабаў. Вывучэнне палёту птушак дапамагло людзям вынайсці самалёты. Лапкі пустэльных яшчарак падказалі ідэю рабрыстай падэшвы красавак, вока жабы — як зрабіць сканер.

Разгледзьце малюнкі. Якія яшчэ прадметы працы былі зробленыя дзякуючы назіранням за жывёламі?

Праверце сябе

1. Чым свойскія жывёлы адразнівающа ад дзікіх?
2. Якіх свойскіх насякомых, рыб, птушак, млекакормячых вы ведаеце?
3. Чаму людзі разводзяць свойскіх жывёл?
4. Якое значэнне ў жыщі чалавека маюць дзікія жывёлы?

Пытанні юным знаўцам

1. Ці можна дамавога павука і пакаёвую муху назваць свойскімі жывёламі? Чаму?
2. Якія свойскія жывёлы адносяцца да раслінаедных, драпежных і ўсёедных?

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

С. 174—179.

Б. Зубков «Что подсказала летучая мышь?»; Г. В. Трафимова, С. А. Трафимов «Ребятам о домашних кошках»; «Четвероногий друг собачка» (серия «Маленький профессор»).

НЕБЯСПЕЧНЫЯ СУСТРЭЧЫ З ЖЫВЁЛАМІ

Падумайце, чаму трэба быць асцярожным пры сустрэчы з дзікімі жывёламі.

Кожны дзень вы сустракаецца з рознымі жывёламі. Па дарозе ў школу бачыце птушак, сабак, кошак. Яшчэ больш жывёл можна заўважыць у парку, у лесе, каля вадаёма, на лузе. Сустрэчы з некаторымі жывёламі могуць быць небяспечныя.

Разгледзьце малюнкі. Чым небяспечныя гэтыя жывёлы для чалавека? Як пазбегнуць бяды?

Пчала

Аса

Чмель

Клешч

Пчала, аса, чмель — гэта насякомыя, якія джаляць. У месца, куды яны ўджаляць, трапляе яд. Ён выклікае боль, ацёк, сверб.

Калі вас уджаліла насякомае, неадкладна паведаміце дарослым. Трэба асцярожна выцягнуць джала і выціснуць яд з ранкі. Ранку спачатку прамываюць. Потым прыкладаюць да яе насоўку, змочаную халоднай вадой.

Бяды можна пазбегнуць. Не хадзіце басанож па траве падчас яе цвіцення. Не падыходзьце да гнёздаў вос і пчаліных вулляў. Не ежце на вуліцы, калі навокал лятае многа насякомых.

Клешч небяспечны тым, што ўпіваецца ў скуру і смокча кроў. Ён можа занесці ў ранку вірус небяспечнага захворвання. Калі клешч упіўся ў скуру, не варта адрываць яго рукамі. Звярніцесь па дапамогу да ўрача: ён выдаліць кляшча і прамые ранку.

Пазбегнуць бяды дапаможа простае правіла. Збіраючыся ў лес або парк, апранайце штаны, кашулю з доўгімі рукавамі, галаўны ўбор. Пасля прагулкі ўважліва агледзыце адзенне і цела.

Разгледзьце малюнак гадзюкі звычайнай. **Раскажыце**, як гэту ядавітую змяю адрозніць ад неядавітага вужа, намаліванага на с. 88.

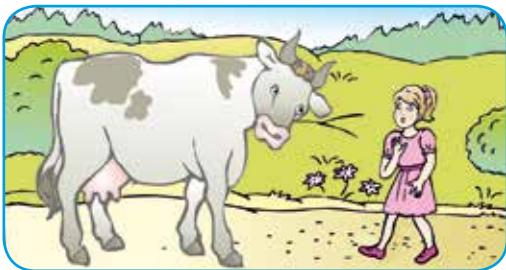
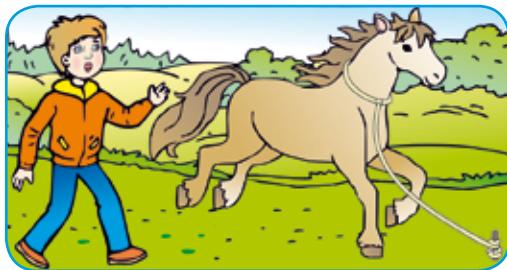
На галаве ў вужа ёсць дзве жоўтыя плямкі. У гадзюкі звычайнай — цёмная зігзагападобная паласа ўздоўж спіны. На галаве ў яе малюнак у выглядзе літары «Х». Укус гадзюкі вельмі балочы. Пацярпеламу трэба як мага хутчэй звярнуцца па медыцынскую дапамогу.

Каб не трапіць у бяду, апранайце ў лес адзенне з шчыльной тканіны і высокі абу-так. Убачыўши змяю, не рабіце рэзкіх рухаў, не ўцякайце. Трэба спакойна адысці ўбок, саступіўшы дарогу жывёле.

Разгледзьце малюнкі. Чаму сустрэчы са свойскімі жывёламі могуць быць небяспечныя? Як сябе паводзіць, каб пазбегнуць бяды?

Небяспечныя для людзей бываюць не толькі дзікія, але і свойскія жывёлы. Каровы, козы, бараны могуць ударыць рагамі. Конь можа брыкнуць, калі падысці да яго ззаду. Можа ўкусіць, калі вы паспрабуеце пакарміць яго цукрам. Набліжаючыся да свойскіх жывёл, памятайце аб правілах бяспекі.

Не трэба гладзіць і браць на руکі сабак і катоў на вуліцы. Яны могуць быць хворыя. Ад жывёл да людзей перадаюцца некаторыя хваробы: шаленства, кароста, лішай.

Адыдзіце ўбок, калі ўбачылі кошку, якая выгнула спіну.

Спакойна праходзьце міма сабакі на вуліцы або ў парку. Не глядзіце пільна яму ў очы і не дражніце. Калі сабака бяжыць да вас, не палохайцеся і не крычыце. Спыніцеся, стойце спакойна.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Не чапайце нават добра знаёмага сабаку, калі ён есць ці спіць. Не адбірайце ў яго прадмет, з якім ён гуляе.

Калі вас укусіць або падрапае якая-небудзь жывёла, неадкладна паведаміце дарослы. Трэба накласці на паражонае месца чыстую павязку і звярнуцца па медыцынскую дапамогу.

Праверце сябе

1. Якія жывёлы могуць быць небяспечныя для чалавека?
2. Як зберагчы сябе ад укусаў дзікіх жывёл?
3. Якія правілы бяспекі трэба выконваць пры контактах са свойскімі жывёламі?

Пытанні юным знаўцам

1. Падумайце, якіх двух насякомых старажытнарускія воіны выкарыстоўвалі ў якасці зброі.
2. Чаму трэба асабліва сцерагчыся сабак байцовых і вартавых парод?

С. 180—187.

АХОВА ЖЫВЁЛ

Падумайце, чаму людзі ва ўсім свеце занепакоеная праблемай аховы жывёл.

Доўгі час людзі не бераглі і бяздумна знішчалі дзікіх жывёл. Няма больш на Зямлі вандроўнага голуба, бяскрылай гагаркі, марской каровы. Няма дзікага каня тарпáна і магутнага тура — продка свойскай каровы.

Не толькі паляванне загубіла некаторых жывёл. Людзі высякалі лясы, аралі лугі, асуналі балоты, забруджвалі вадаёмы. Жывёлам не стала дзе жыць і чым харчавацца. Па віне людзей зніклі больш за 100 відаў розных птушак і звяроў.

Разгледзьце малюнкі. **Пакажыце** жывёл, пра якіх гаварылася ў тэксце.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

З часам людзі зразумелі, што жывёлы маюць патрэбу ў абароне. У розных краінах прынялі законы аб іх ахове. У Беларусі ахова жывёл — справа дзяржаўнай важнасці. Паляваць і лавіць рыбу можна толькі ў пэўныя перыяды года. Колькасць здабытых жывёл строга абмежаваная. Паляванне на рэдкіх жывёл забаронена. Яны знаходзяцца пад аховай і занесеныя ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь.

Разгледзьце малюнкі жывёл з Чырвонай кнігі Рэспублікі Беларусь. Чаму важна захаваць гэтых жывёл у прыродзе?

Сцерлядзь

Барсук

Апалон
чорны

Чаротавая
рапуха

Сапсан

Чарапаха
балотная

Разгледзыце малюнкі жывёл з Чырвонай кнігі на другім фórзацы вучэбнага дапаможніка. **Прачытайце** падказкі і **вызначыце**, пра якіх жывёл ідзе гаворка.

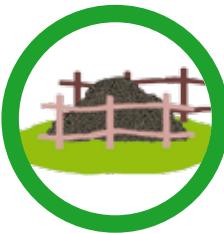
1. Сваё імя звярок атрымаў за тое, што большую частку дня спіць.
2. У скачку-палёце з дрэва звярок можа пераадолець адлегласць да 50 метраў.
3. Птушка і сама змеямі корміща, і адзінае птушаня імі выкормлівае.
4. У насекомага верхнія сківіцы-жвáлы падобныя на рогі аленя.

Захаваць рэдкіх жывёл для будучых пакаленняў — важная задача жыхароў Зямлі. Але адказна і клапатліва трэба адносіцца да ўсіх жывёл.

Разгледзыце малюнкі-падказкі. Што вы можаце зрабіць для аховы жывёл?

Падчас прагулак і паходаў не лавіце насякомых. Не разбурайце мурашнікі, гнёзды птушак і жыллё звяроў. Не пужайце жывёл гучнай музыкай і крыкамі. Асабліва нельга гэтага рабіць у перыяд размнажэння, вясной і ў пачатку лета. Не бярыце дадому птушанят і дзіцянят дзікіх звяроў.

Не спускайце ў лесе з павадка сабаку. Ён можа злавіць бездапаможных птушанят і дзіцянят звяроў.

Падкормлівайце птушак зімой. Вясной рабіце для іх шпакоўні і сінічнікі.

У вадаёмах, якія перасыхаюць, лавіце малькоў рыб і выпускайце іх у рэкі і азёры.

Памятайце, што жывёлы ў прыродзе звязаны з раслінамі. Не ламайце дрэвы і кусты. Яны даюць прытулак жывёлам. Не зрывайце кветкі. Іх нектарам харчујуцца пчолы, матылі, чмялі. Ахоўваючы расліны, вы дапамагаецце жывёлам.

Праверце сябе

1. Чаму па віне чалавека некаторыя жывёлы зніклі з Зямлі?
2. Што робяць для аховы жывёл у нашай краіне?
3. Якіх жывёл, занесеных у Чырвоную кнігу, вы можаце назваць? Чаму іх трэба ахоўваць?
4. Што карыснага вы зрабілі і можаце зрабіць для аховы жывёл?

Пытанні юным знаўцам

1. Падчас нерасту рыб забаронена званіць у званы. Чаму?
2. Сапсáн, бéркут, пúстальга — драпежныя птушкі. Чаму драпежныя птушкі знаходзяцца пад аховай ва ўсім свеце?

C. 188—202.

«Редкие рыбы Беларуси» (серия «Маленький профессор»); Г. В. Трафимова, С. А. Трафимов «Они не должны исчезнуть. Рассказы о животных Красной книги Республики Беларусь».

ЧАЛАВЕКІ ЯГО ЗДАРОЎЕ

Раскажыще, чаму гавораць: «Шануйся змалада — не напаткае бяд».

Усім людзям патрэбна моцнае здароўе. Калі чалавек здаровы, у яго выдатныя самаадчуванне і настрой, добры апетыт, спакойны сон. Здаровыя дзецы хутка растуць і развіваюцца, добра вучацца. Здароўе — вялікая каштоўнасць для чалавека. Берагчы яго, клапаціцца пра яго неабходна з дзяцінства.

Абмяркуйце, што трэба рабіць для захавання і ўмацавання здароўя.

Каб быць здаровым, трymайце ў чысціні сваё цела, адзенне, жыллё. Кожны дзень ежце свежыя агародніну і садавіну. Піце пітную воду, сокі, малако. Займайцесь фізкультурай

і спортом, фізічнай працай. Штодня гуляйце на свежым паветры. Праветрывайце клас, спальню і іншыя памяшканні. Часцей смейцеся і ўсміхайцеся, хутка забывайце крыўды, непрыемнасці. Выконвайце рэжым дня.

Падумайце, што такое рэжым дня. Чаму важна яго выконваць?

Рэжым дня — гэта штодзённы распарадак жыцця чалавека: працы, адпачынку, сну, харчавання. Выконваць рэжым дня — значыць штодня ўсё рабіць у адзін і той жа час. Напрыклад, прачынацца, есці, вучыць урокі, класціся спаць. Гэта беражэ сілы, захоўвае здароўе, дорыць радасць.

Разгледзьце малюнкі. **Расскажыце**, чым рэжым дня хлопчыка падобны на ваш. Чым адрозніваецца?

7:10

7:20

7:35

9:00

13:00

13:30

15:00

16:30

19:00

19:30

20:30

21:00

Падумайце, дзе ў рэжыме дня хлопчыка час для працы, а дзе — для адпачынку. Чаму неабходна чаргаваць працу і адпачынак?

У вучэбныя дні вы шмат займаецца разумовай працай. Вы чытаеце, пішаце, рашаеце задачы. Якую б працу вы ні рабілі, праз некаторы час пачынаеце стамляцца. Для аднаўлення сіл працу трэба чаргаваць з **актыўным адпачынкам**, разумовую працу — з заняткамі фізкультурай, фізічнай працай, рухомымі гульнямі. Больш рухайцеся на перапынках у школе. Рабіце невялікія перапынкі пры падрыхтоўцы ўрокаў дома. Пісьмовыя ўрокі чаргуйце з вуснымі.

Раскажыце, што змяняеща ў распарадку вашага дня ў выхадныя.

У выхадныя дні не парушайце звыклага распарадку жыцця. Прачынайцеся, кладзіцеся спаць, ежце ў звыклы час. Больш адпачывайце. Сходзіце на прагулку, пагуляйце ў рухомыя гульні на свежым паветры. Дапамажыце дарослым па дому ці па гаспадарцы. Сходзіце з імі ў бібліятэку, музей, на выставу, у басейн або на стадыён.

Навучыцеся правільна працаваць і адпачываць. Гэта дапаможа захаваць і ўмацаваць здароўе.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Праверце сябе

1. Чаму трэба клапаціца пра сваё здароўе?
2. Як вы клапоціцесь пра сваё здароўе?
3. Навошта чалавеку патрэбны рэжым дня?
4. Чаму важна чаргаваць працу і адпачынак?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму не варта рабіць урокі адразу пасля прыходу са школы?
2. Ці можна назваць адпачынкам працу ў садзе ўсі на агародзе пасля ўрокаў? Чаму?

C. 204—208.

Г. В. Трафимова «О мальчиках и девочках с головы до пят».

ПРАВІЛЫ АСАБІСТАЙ ГІГІЕНЫ

Падумайце і раскажыце, чаму важна з дзяцінства сачыць за сваёй чысцінёй.

Вы ўжо ведаецце, што важна клапаціца пра сваю чысціню. Самы сімпатычны чалавек у брудным выглядзе непрыемны навакольным. Але бруд не толькі непрыгожы, ён небяспечны.

З брудам на целе, валасах, адзенні, абутку чалавека збірающа бактэрыі. Некаторыя з гэтых маленъкіх жывых істот выклікаюць хваробы. Каб абараніцца ад іх, трэба выконваць правілы гігіены.

Разгледзьце малюнкі. Як дзееці клапоцяцца пра сваю чысціню? **Раскажыце**, як вы даглядаеце свае зубы, пазногці, валасы. **Параўнайце** свае адказы з правіламі асабістай гігіены.

Трымайце цела ў чысціні. Зранку і ўвечары мыйцеся цёплай вадой з мылам. Рукі мыйце некалькі разоў на дзень. Яны забруджающа больш за іншыя часткі цела. Карыстайцесь толькі сваім ручніком.

Чысціце зубы зранку пасля сняданку і ўвечары перад сном. Карыстайцесь дзіцячай

зубной пастай і асабістай зубной шчоткай. Праводзьце шчоткай уверх-уніз з вонкавага і ўнутранага боку зубоў. Чыстку пачынайце з бакавых зубоў, паступова перамяшчайцесь ад задніх зубоў да пярэдніх. Пачысціўши зубы, не забывайце старанна прамыць шчотку з мылам. Мяняць зубную шчотку пажадана кожныя тры месяцы.

Мыйце валасы шампунем, калі яны забруджаныя. Карытайцесь чыстай расчоскай або шчоткай. Чужой расчоскай карыстацца нельга.

Не грызіце пазногці. Падразайце іх закругленымі нажніцамі раз на тыдзень.

Нельга браць у рот алоўкі і ручкі. Не варта грызці ледзянцы, раскусваць шкарлупіну арэхаў. Палашчыце рот пасля кожнага прыёму ежы.

Разгледзьце малюнкі на с. 122. **Раскажыце**, якія прадметы гігіены дапамагаюць людзям клапаціцца пра чысціню цела. Якія прадметы патрэбныя для догляду за адзеннем і абуткам? Ці карыстаецца вы гэтымі прадметамі?

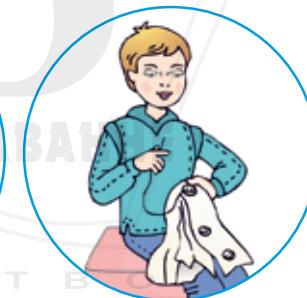

Падумайце, навошта патрэбныя адзенне і абутак.

Адзенне і абутак засцерагаюць цела ад пылу і бруду, холаду і сырасці, ад удараў і парэзаў. Яны робяць прывабным знешні выгляд чалавека. Правільна падабранае адзенне і абутак — гарантывя добрага самаадчування. Заўсёды апранайцесь з улікам надвор’я. Не насіце цеснае адзенне і абутак.

Разгледзьце малюнкі. **Складзіце апавяданне** пра тое, як трэба клапаціцца пра адзенне і абутак.

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Праверце сябе

1. Чым небяспечныя бруд і пыл?
2. Якія правілы гігіены трэба выконваць пры д oxygen дзялдзе зубоў, пазногцяў, валасоў?
3. Як трэба клапаціцца пра сваё адзенне і абутак?

Пытанні юным знаўцам

1. Раствори, чаму ў народзе гавораць: «Мыйся бялей — будзеш здравей».
2. Чаму ў розныя сезоны года людзі носяць рознае адзенне і абутак?

С. 208—216.

Г. В. Трафимова, С. А. Трафимов «Про зубки, зубы и зубищи»; «Про волосы обычные и удивительные».

ХАРЧАВАННЕ І ЗДАРОЎЕ

Успомніце, што патрэбна чалавеку для жыцця. Чаму правільнае харчаванне важнае для чалавека?

Як і ўсе жывыя істоты, чалавек харчуецца. Правільнае харчаванне забяспечвае арганізм энергіяй, спрыяе яго росту і развіццю. Яно дапамагае добраму самаадчуванню і настрою чалавека, засцерагае ад хвароб.

Разгледзьце малюнкі. **Абмяркуйце**, якія з гэтых прадуктаў харчавання карысныя для здароўя чалавека.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Для захавання здароўя трэба штодня ўжываць разнастайную ежу. Арганізму патрэбныя хлеб, кашы, рыба, мяса, яйкі, малочныя прадукты.

Кожны дзень у харчаванні людзей павінны быць свежыя агародніна і садавіна. Яны багатыя на вітаміны. Вітаміны — гэта рэчывы, неабходныя для росту і развіцця чалавека. Слова «вітамін» паходзіць ад лацінскага слова «віта» — жыццё. Без вітамінаў наўмальная праца арганізма немагчымая.

Трэба менш ужываць вострай і тлустай ежы, кансерваваных прадуктаў, салодкага.

Падумайце, колькі разоў на дзень трэба есці, каб быць сытым і здаровыем. Што ўключае ў сябе рэжым харчавання?

Вучням неабходна харчавацца чатыры разы на дзень. Есці пажадана ў адзін і той жа час. Паміж прыёмамі ежы павінна праходзіць трывалыя гадзіны. Стараіцца не перакусваць паміж сняданкам, абедам, падвячоркам, вячэрдом. Стравы ежце ў пэўным парадку. Спачатку ядуць салату, потым суп, другое.

Дэсерт (кампот, садавіну, салодкае) трэба есці ў апошнюю чаргу. Вячэраюць не пазней як за паўтары-дзве гадзіны да сну.

Разгледзьце малюнкі. Хто з дзяцей выконвае, а хто парушае правілы паводзін засталом? Якія яшчэ правілы паводзін засталом вы ведаецце?

Не забывайце перад ежай мыць рукі з мылам. Ежце толькі з чыстага асобнага посуду. Старанна перажоўвайце і бязгучна пра-глынайце ежу. Не набівайце ежай поўны рот.

Не размаўляйце з поўным ротам, не смейцеся падчас ежы. Стараўцеся не кашляць і не чхаць. Калі скончыце есці, відэлец, нож і лыжку кладзіце на сваю талерку.

Праверце сябе

1. Чаму правільнае харчаванне важнае для чалавека?
2. Якая ежа карысная для здароўя?
3. Якія правілы рэжыму харчавання трэба выконваць?
4. Якія правілы бяспечных і культурных паводзін засталом вам вядомыя?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму ў народзе кажуць: «Агародніна — кладоўка здароўя»? Чаму агародніну трэба мыць перад ежай?
2. Чаму трэба есці толькі з чыстага асобнага посуду?

Г. В. Трафимова «Здоровье на тарелке»; «Что такое этикет?» (серия «Маленький профессор»).

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

ЧАЛАВЕК ГРАМАДСТВА

СЯМ'Я

Растлумачце, як вы разумееце выказванне: «Чалавек жыве сярод людзей».

Вы ведаецце, што чалавек — частка прыроды. Але ён і частка чалавечага грамадства. Ён штодня кантактуе з людзьмі на вуліцы, у транспарце, на працы і дома. Самая блізкая з іх — члены яго сям'і.

Абмяркуйце, што такое сям'я. Чаму яна важная для людзей?

Сям'я — гэта родныя адзін аднаму людзі, якія жывуць разам. У некоторых сем'ях разам жывуць чатыры пакаленны родзічаў. Гэта дзеці і іх бацькі, бабуля і дзядуля, пррабуля і прадзядуля.

Здаўна людзі на Зямлі шанавалі сям'ю. У сям'і яны знаходзяць любоў, падтрымку,

клопат. Разам лягчэй працаваць і весці хатнююю гаспадарку, цікавей адпачываць. У сям'і нараджаюцца і вырастаюць дзеці. Дарослыя клапоцяцца пра іх здароўе, вучаць пазнаваць навакольны свет. Ад дарослых дзеці даведваюцца аб правілах зносін з людзьмі, вучацца бяспечным паводзінам на вуліцы і дома.

Раскажыце пра сваю сям'ю. Колькі ў ёй чалавек? Колькі пакаленняў? Ці ведаеце вы поўныя імёны членаў сваёй сям'і? Якія традыцыі ёсць у вашай сям'і?

У кожнай сям'і свае сямейныя традыцыі. У адных сем'ях збіраюцца па вечарах за агульнym столом. Разам абмяркоўваюць падзеі мінулага дня, плануюць справы на заўтра. У іншых сем'ях прынята па вечарах чытаць услых і абмяркоўваць прачытанае. Некаторыя сем'і традыцыйна ў выхадныя дні адпраўляюцца ў паходы, тэатры, музеі, на канцэрты.

У сем'ях людзі разам адзначаюць важныя святы. Напрыклад, дні нараджэння, вяселлі, дні памяці продкаў, Новы год, Каляды. У святочныя дні члены сям'і дораць адзін

аднаму падарункі. У сем'ях беражліва захоўваюць памятныя рэчы продкаў (узнагароды, лісты, фотаздымкі).

Разгледзьце малюнкі. **Раскажыце**, як дзецы клапоцяцца пра членаў сваёй сям'і. Каму і як вы дапамагаеце ў сваёй сям'і?

Плануючы свой рэжым дня, не забывайце аб пастаянных хатніх абавязках.

Любіце сваіх родных, не крыўдзіце іх. Будзьце да іх ўважлівыя. Не забывайце гаварыць ім ласкавыя слова. Часцей прапануйце сваю дапамогу, не чакаючы, пакуль вас папросяць. Калі дарослыя адпачываюць, старайтесь не шумець.

Ваша пасільная дапамога і клапатлівый адносіны да родных зробяць іх больш шчаслівымі.

Праверце сябе

1. Што такое сям'я? Чаму моцная, клапатлівая сям'я — вялікае шчасце ў жыцці чалавека?

2. Чаму ў народзе гавораць: «Сям'я моцная ладам»? Што трэба рабіць, каб у сям'і быў лад?

Пытанні юным знаўцам

1. Як вы думаеце, чым сямейныя святы адрозніваюцца ад дзяржаўных?

2. Чаму старэйшыя члены сям'і (бабулі і дзядулі) маюць патрэбу ў асаблівой дапамозе і клопаце?

C. 218–224.

ЭКАНОМІКА СЯМ'І

Успомніце, дзе вы чулі слова «эканоміка». Ці гавораць пра эканоміку ў вашай сям'і?

Слова «эканоміка» прыйшло да нас з грэчаскай мовы. Яно азначае «кіраванне гаспадаркай». У сям'і ўсе ўдзельнічаюць у вядзенні хатняй гаспадаркі. Дзеці дапамагаюць дарослым падтрымліваць чысціню і парадак у доме. Разам рыхтуюць ежу, клапоцяцца пра свойскіх жывёл, робяць пакупкі.

Грошы для вядзення хатняй гаспадаркі выдзяляюцца з агульнага сямейнага кашалька. Усе грошы, заробленыя членамі сям'і, — гэта **даход сям'і**.

Раскажыце, хто ў вашай сям'і зарабляе грошы. З чаго складаецца даход вашай сям'і?

Большасць дарослых ходзяць на работу і атрымліваюць грошы за сваю працу. Гэта іх **заработка плата** (скарочана зарплата). Зарплата мамы і таты — частка даходу сям'і. Некаторыя мамы не ходзяць на працу. Дома яны дагля-

даюць маленькіх дзяцей і атрымліваюць **графшовую дапамогу**. Самыя старэйшыя члены сям'і (бабуля і дзядуля) атрымліваюць **пенсію**. Іх унуکі, якія вучацца ў каледжах, універсітэтах, акадэміях, атрымліваюць **стыпендыі**. Дапамогі, пенсіі, стыпендыі — таксама часткі даходу. У сям'і могуць быць і іншыя віды даходаў.

 Падумайце і расскажыце, на што людзі трацяць агульны сямейны даход.

Сямейны даход людзі трацяць, каб купіць розныя тавары. Напрыклад, прадукты харчавання, абутак, адзенне, бытавую тэхніку. Грошы сям'і расходуюцца таксама на аплату

розных паслуг. Напрыклад, на аплату камунальных паслуг, мабільнай сувязі, рамонту абутку, праезду ў транспарце.

 Разгледзьце ілюстрацыі. На якіх з іх вы бачыце тавары, а на якіх — паслугі? Прывядзіце свае прыклады паслуг і тавараў.

Гроши, якімі аплачваюць тавары і паслугі, называюча **расходамі**. У кожнай сям'і свае расходы. Але ўсе старающа жыць так, каб расходы не перавышалі агульнага даходу сям'і. Разлік усіх даходаў і расходаў сям'і называюць **бюджэтам**.

Разлічваючы бюджет на месяц, у сям'і ўлічваюць абавязковыя расходы. Гэта траты на аплату кватэры, вады, электрычнасці, тэлефона, інтэрнэту. Яшчэ на прадукты харчавання, адзенне, абутак, лекі, праезд у транспарце. Грошы, якія застаюцца, можна расходаваць на адпачынак і забавы. Не крыўдуйце, калі бацькі не могуць купіць вам новую цацку. Значыць, у гэтым месяцы грошай на забавы не засталося. Яны спатрэбіліся для больш важных пакупак.

Падумайце, як можна эканоміць грошы ў сямейным бюджэце.

Грошы на расходы можна эканоміць, калі своечасова выключаць ваду і электрычнасць. Скараціць расходы дапамагаюць беражлівия адносіны да адзення і абутку, мэблі і посуду. Зменшыць расходы на аплату праезду можна, калі карыстацца праязным білетам. Пакупкі ў магазінах лепш рабіць па дысконтных картах. Памятайце, сямейная эканоміка — гэта правільнае вядзенне хатній гаспадаркі.

Праверце сябе

1. Што такое сямейны бюджет? Навошта ён патрэбны?
2. Якія даходы можа атрымліваць сям'я?
3. На што расходуецца сямейны бюджет?
Якія расходы штомесячныя?

Пытанні юным знаўцам

1. Як у побыце можна эканоміць ваду, скарачаючы расходы на яе аплату?
2. Чаму гавораць: «Сыходзячы, выключайце святло»?

С. 224—225.

Н. Чуб «Азбука бизнеса»; П. Федоренко, Л. Хайлів «Істория денег».

ПРАВЫ ДЗІЦЯЦІ

Раскажыце, чаму дзяцінства называюць шчаслівай парой.

Мы жывём у Рэспубліцы Беларусь. Наша дзяржава клапоціцца, каб у дзяцей было шчаслівае дзяцінства. Асноўны закон дзяржа-

вы называеца Канстытуцыя. У ёй запісаныя права і абавязкі ўсіх грамадзян краіны. Дзень Канстытуцыі — дзяржаўнае свята. Наша краіна адзначае яго **15 сакавіка**.

Падумайце, пра якія права і абавязкі грамадзян нашай краіны вы можаце расказаць.

Важны **абавязак** грамадзян Рэспублікі Беларусь — выкананне законаў дзяржавы. Кожны грамадзянін павінен выконваць правілы паводзін, устаноўленыя ў грамадстве. Кожны чалавек павінен абараняць сваю Радзіму, берагчы і ахоўваць прыроду.

Найважнейшыя **правы** грамадзян — гэта права на жыццё, на здароўе, на жыллё. Дарослыя і дзеці таксама маюць права на адпачынак, удзел у культурным жыцці, абарону ад насілля і г. д.

Клопатам пра дзяцей прасякнуты і Закон Рэспублікі Беларусь «Аб правах дзіцяці». У ім гаворыцца, што дзіця мае права на імя, клопат бацькоў, адукацыю і г. д. Гэты закон абараняе права юных жыхароў нашай краіны.

Разгледзьце малюнкі. Аб якіх правах дзяцей яны нагадваюць?

Наша дзяржава ўзяла на сябе абязнак сачыць за выкананнем правоў грамадзян. Пры неабходнасці яна абараняе іх. Кожны з вас — паўнапраўны член грамадства. Ваши права пад абаронай нашай дзяржавы.

У адпаведнасці з законам **кожны чалавек можа карыстацца сваімі правамі**. Але ён не павінен парушаць права іншых людзей! Нельга крыўдзіць, біць, абзываць дзяцей, бо гэта парушэнне іх правоў. Ніколі так не рабіце. Калі вас крыўдзяць, абзываюць, б'юць —

раскажыце бацькам. Калі вас крыўдзяць дома — звярніцесь па дапамогу да настаўніка, школьнага псіхолага або медсястры. Усе дзецы маюць права на абарону ад жорсткага пакарання, насілля. Дарослыя вас абавязкова падтрымаюць і дапамогуць вам разабрацца ў любой сітуацыі.

Праверце сябе

1. Дзе запісаны права і абавязкі грамадзян нашай дзяржавы?
2. Пра якія абавязкі грамадзян нашай краіны вы можаце расказаць?
3. Якія права ёсць у вас і ва ўсіх дзяцей у нашай краіне?

Пытанні юным знаўцам

1. Ці можна карыстацца правамі, не маючы ніякіх абавязкаў? Патлумачце сваю думку.
2. Чаму трэба расказаць дарослым, калі старшакласнікі забіраюць гроши ў вашага аднакласніка? Да каго вы звернечеся па дапамогу ў такім выпадку?

ПРАВІЛЫ ПАВОДЗІН У ГРАМАДСКІХ МЕСЦАХ

Раскажыце, якія грамадскія месцы вы на-
ведваеце.

Кожны дзень вы контактуеце з мноствам людзей. Вы сустракаеце іх у грамадскіх месцах: у школе, на вуліцы, у транспарце. Магазін, кафэ, стадыён, бібліятэка, музей, тэатр — таксама грамадскія месцы. У гэтых месцах многім людзям даводзіцца бываць разам. Таму важна, каб кожны ўмеў паводзіць сябе ў грамадстве.

Разгледзьце малюнкі. **Раскажыце**, якія пра-
вілы паводзін трэба выконваць у грамадскім транспарце. **Прачытайце** тэкст і параўнайце са сваімі адказамі.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

Пры пасадцы спачатку праpusціце пасажыраў, якія выходзяць. Потым дайце магчымасць увайсці ў транспарт пажылым людзям, пасажырам з дзецьмі. Затым спакойна ўвайдзіце ў салон пасажырскага транспорту. Выберыце зручнае месца, дзе можна трymацца за поручань. Не забудзьце аплаціць праезд.

Саступайце месца інвалідам, пасажырам з дзецьмі, пажылым людзям. Не бегайце ў аўтобусе, трапейбусе, трамваі, вагоне метро. Не штурхайце іншых пасажыраў, не наступайце ім на ногі. Не кryчыце і не размаўляйце гучна.

Да выходу з транспорту рыхтуйцеся загадзя. Ветліва пытайцеся ў іншых пасажыраў, ці будуць яны выходзіць на наступным прыпынку. Спакойна, не штурхаючыся, абыходзьце тых, хто паедзе далей.

Выходзьце з транспартнага сродку, толькі калі ён цалкам спыніцца. Дапамажыце выйсці маленъкім дзецям, пажылым людзям, інвалідам. Выкарыстаны білет выкідайце ў сметніцу.

Разгледзьце малюнкі. **Вызначыце**, якія грамадскія месцы на іх паказаны. **Раскажыце**, хто з дзяцей не выконвае правілы культурных паводзін.

Будзьце заўсёды ветлівыя і ўважлівыя да тых, хто вакол вас. Сваімі паводзінамі і знешнім выглядам чалавек не павінен рабіць нязручнасці навакольным людзям. Заўсёды кіруйцесь гэтым простым правілам.

Праверце сябе

1. Якія правілы паводзін трэба выконваць у грамадскім транспарце?
2. Пра якія правілы паводзін не трэба забываць на канцэртах, спектаклях, пры наведванні музея?

Пытанні юным знаўцам

1. Чаму ў чытальнай зале бібліятэкі нельга гучна размаўляць?
2. Чаму нельга браць кнігі бруднымі рукамі, загінаць старонкі?

С. 225—228.

И. В. Сидорова «Хорошие манеры»; С. А. Трафимов, Г. В. Трафимова, О. Е. Скребцова «Азбука юного пассажира»; Г. П. Шалаева «Школа этикета для маленьких рыцарей».

АДУКАЦЫЯ ВЫХАВАННЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

(Назва і нумар установы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучебнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстаннне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

Вучэбнае выданне

Трафімава Галіна Уладзіміраўна
Трафімаў Сяргей Анатольевіч

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Вучэбны дапаможнік для 2 класа
ўстаноў агульной сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Рэдактар *T. A. Іванова*

Мастак вокладкі *B. K. Жалудкова*

Мастакі *B. K. Жалудкова, H. A. Хромава,
K. K. Шастоўскі*

Камп'ютарны набор *T. I. Івановай, I. M. Кузьмянковай*

Камп'ютарная вёрстка *I. M. Кузьмянковай*

Карэктар *G. D. Мікіцюк*

Падпісана да друку 31.05.2017. Фармат 70×90 1/₁₆. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ул. друк. арк. 10,53 + 0,29 форз. Ул.-выд. арк. 4,1 + 0,4 форз.
Тыраж 17 631 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”».

Пасведчанне аб дзяржаўной рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвалыніка друкаваных выданняў
№ 1/19 ад 14.11.2014. Вул. Будзённага, 21, 220070, г. Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».

Пасведчанне аб дзяржаўной рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвалыніка друкаваных выданняў
№ 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанеўская, 20, 220024, г. Мінск.

Правообладатель Адукацыя і выхаванне